

Міністерство освіти і науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
Факультет географії, історії та туризму
Кафедра історії, теорії держави і права та філософії

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
«МАГІСТР»**

**НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ В ПЕРШІЙ
ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

Виконав:

студент факультету географії
історії та туризму

Галузі знань: 01 Освіта/Педагогіка /
014.03 Середня освіта (Історія)

Глеба Андрій Васильович

Науковий керівник:

к.істор.н., доцент

Миронець Ніна Ростиславівна

Рецензент:

доктор історичних наук, професор.

Професор кафедри історії України
РДГУ

Давидюк Руслана Петрівна

Рівне-2024

**ГЛЕБА А.В.
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ В ПЕРШІЙ
ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

Проаналізовано виникнення і формування українського національно-визвольного руху в Закарпатті, Карпатській Україні, визволення і возз'єднання краю в I половині ХХ століття. Розкрито боротьбу національно свідомої інтелігенції проти політики мадяризації. Висвітлено 3 основні течії в суспільно-політичному житті краю, роль А. Волошина в проголошенні Карпатської України. Зроблено висновки, що ідея єднання Закарпаття з українськими землями визрівала на власному ґрунті і прозвучала вперше ще в середині ХІХ століття.

Ключові слова: асиміляція, національне відродження, Карпатська Україна, радянська, сталінські репресії.

**HLEBA A.V.
NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN TRANSCARPATIA
IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY**

The emergence and formation of the Ukrainian national liberation movement in Transcarpathia, Carpathian Ukraine, the liberation and reunification of the region in the first half of the 20th century are analyzed. The struggle of the nationally conscious intelligentsia against the Magyarization policy is revealed. 3 main currents in the social and political life of the region, the role of A. Voloshyn in the proclamation of Carpathian Ukraine are highlighted. It was concluded that the idea of uniting Transcarpathia with Ukrainian lands matured on its own soil and was first voiced in the middle of the 19th century.

Keywords: assimilation, national revival, Carpathian Ukraine, Sovietization, Stalinist repressions.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ.....	6
1.1. Боротьба національно свідомої інтелігенції проти політики мадяризації та возз'єднання краю Україною	6
1.2. Діяльність нових представницьких органів - народних рад та їх орієнтація.	10
1.3. Гуцульська Республіка.....	12
1.4. Рішення Всекарпатського конгресу русинів 21 січня 1919 р. у Хусті про возз'єднання Закарпаття з Україною	23
РОЗДІЛ 2. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.....	26
2.1. Три основні течії в суспільно-політичному житті Закарпаття (Підкарпатської Русі) в 20-х-30-х роках ХХст.....	26
2.2. Августин Волошин – лідер українофілів Закарпаття.....	31
2.3. Націоналістичний рух.....	34
2.4. Проголошення Карпатської України.....	52
Розділ 3. ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ЗАКАРПАТТЯ З УРСР.....	62
3.1. I З'їзд народних комітетів та його рішення.....	62
3.2. Сталінські репресії як інструмент радянзації Закарпаття 1944-1953 рр.....	70
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. Протягом століть український народ Закарпаття перебував у ярмі іноземних поневолювачів. Історичне становище краю різко змінилося, коли ця невелика частина Українського народу, яка довгий період була відірвана від своєї матері-Вітчизни, на повен голос заявила про свою незалежність і довела, що вона є господарем на своїй землі.

Історія Закарпаття досить фундаментально досліджена істориками, але оцінки про події які відбувалися в роки війни досить неоднозначні.

Угорська історіографія розглядає Закарпаття як історично невід'ємну частину Великої Угорщини, і тому події 1938-1939 рр. розглядаються як випадкова помилка в ході Підкарпатської історії внаслідок Чехословацького та Українського націоналістичного впливу. Загарбання Угорщиною Карпатської України в 1939 році розглядається як відновлення історичної справедливості, возз'єднання угорців Закарпаття з історичною батьківщиною.

Російська Радянська історіографія також неоднозначно розглядала існування Карпатської України. Абсолютно відкидалося прогресивне значення її досягнень.

За незалежної України перед науковцями постала можливість детальніше вивчити історію Закарпаття. Адже відкрився доступ до інформації, яка була не доступна за радянської влади.

В роки окупації населення краю зазнавало нестерпного політичного та національного гніту. Були розроблені цілі програми денационалізації українського населення. Заборонялося вживати термін «українець». Змінювали українські прізвища людей на угорські, заборонялася література на рідній мові. Українська ідентичність закарпатців (етнічна, мовна, культурна) піддавалася шаленому політичному та психологічному тиску.

Період напередодні та в роки Другої світової війни для Закарпаття був найтяжчим. Одні домагалися його дипломатичними каналами, інші готували армію. В найважчі хвилини існування закарпатський народ не став на коліна, а показав, що за свій край боротиметься не шкодуючи власного життя. З 1939 по 1944 закарпатці мужньо боронили свій край, розгортаючи боротьбу проти

окупанта в різних формах. І народ вийшов переможцем. Промінь свободи в Карпати принесла Червона Армія.

Головна роль в розгромі фашистських окупантів належить Радянській Армії, але відчутну допомогу надали радянські партизани, підпільники та збройні формування ОУН-УПА.

28 жовтня 1944 року було завершено визволення Закарпаття від німецько-фашистських загарбників, а згодом була визволена вся Україна. Після звільнення закарпатці розгорнули всенародний рух за возз'єднання Закарпатської України з Україною.

В історії кожного народу є події епохального значення, які відіграли вирішальну роль в його долі. Для закарпатців такою подією стало возз'єднання краю з Українською РСР у складі СРСР. У Маніфесті про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР, прийнятому I з'їздом Народних комітетів 26 листопада 1944 р. та в Договорі між СРСР і Чехословацькою республікою від 29 червня 1945 р. було особливо підкреслено економічну, політичну і культурну спільність цих споконвічних українських земель, яка сягає вглиб віків.

Масові репресії, здійснювані каральними органами комуністичної влади проти місцевого населення стали дієвим інструментом радянізації краю.

Об'єкт дослідження – Закарпаття в другій половині XIX – першій половині XX ст.

Предмет дослідження – ідея єднання Закарпаття з українськими землями, що визрівала на власному ґрунті з середини XIX ст.

Мета магістерської роботи - на основі об'єктивного аналізу поглибити дослідження проблеми виникнення і розвитку українського національного руху у XIX – XX ст. Завдяки активній діяльності окремих громадсько-політичних діячів, товариств, політичних партій зростала національна свідомість населення Срібної Землі, що дало можливість об'єднання краю з Україною в єдиній Соборній державі.

Метою продиктовані **основні завдання**, які необхідно розв'язати в процесі дослідження:

– обґрунтувати основні передумови зародження та розвитку українського національного руху;

– дати характеристику методам і формам діяльності українських діячів, організації краю;

– прослідкувати розвиток ідеї єднання Закарпаття з українськими землями, причини частих невдач українських патріотів;

– проаналізувати реальні умови проведення I з'їзду Народних комітетів Закарпатської України, роль сталінських каральних органів в радянській організації краю.

Методи дослідження: історико-хронологічний, проблемний, порівняльний методи розгляду досліджуваного матеріалу, принципи наукового пізнання, об'єктивності, історизму.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1. ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

1.1. Боротьба національно свідомої інтелігенції проти політики мадяризації та возз'єднання краю Україною

Закарпаття завжди було частиною України – історично, геополітично та за складом свого населення, адже найбільшу етнічну групу тут завжди складали українці. Київська Русь вже у X ст. включала терени Закарпаття до свого складу. Існує версія, що саме тут Володимир Великий, а згодом і Ярослав Мудрий, добували золото та срібло, що стало сировиною для випуску перших українських грошей – златників та срібляників. Недарма і закарпатські українці найдовше з-поміж усіх етнографічних груп українців утримували одну з прадавніх назв українців – русини.

Згодом настала смуга іноземного поневолення. Проте і тоді закарпатським українцям вдавалося тимчасово звільнитись з-під влади чужоземних завойовників і вони долучались до Галицько-Волинської держави, яка мало не до середини XIV ст. поширювала свою владу на значну владу Закарпаття. Та найголовніше тут продовжували абсолютно домінувати українці-русини.

З XIV ст. Угорське королівство все міцніше прагнуло прив'язати до себе Закарпаття.

Попри входження до складу Австрійської імперії Закарпаття фактично й надалі перебувало під владою угорських феодалів та зазнавало особливо нещадної економічної експлуатації, яка доповнилась також релігійними та іншими утисками.

Лише в другій половині XVIII ст. завдяки реформам австрійських монархів Марії Терезії та Йосипа II, які належали до кращих представників освіченого абсолютизму у тогочасній Європі, становище закарпатців дещо поліпшилось.

Зокрема, припинилась дискримінація за конфесійною ознакою, були впорядковані відносини між угорськими феодалами та закарпатськими селянами. Чимало було зроблено і для розвитку освіти та культури. Тож, Закарпаття останні

десятиліття XVIII ст. стало одним із центрів українського національно-культурного відродження.

На території краю, що в народі називався Срібна Земля наприкінці XVIII ст. центром русинського національного відродження стала Мукачівська греко-католицька єпархія. Такої ролі вона набула за часів діяльності єпископа Андрія Бачинського (1772-1809 рр.).

Тривала боротьба єпископа за збереження народної культури, сприяння освіті карпатських русинів мала позитивні наслідки.

Наприкінці XVIII ст. у стінах Мукачівської семінарії Йоаникій Базилович (1742-1821) написав «Короткий нарис фундації Федора Коріятовича» — першу працю з історії Закарпаття. Її автор одним із перших заявив про існування закарпатських русинів як частини східних слов'ян і показав, що вони мають власних учених, культурно-освітніх діячів, які впродовж століть закладали основи національної культури. За це Й. Базиловича справедливо називали першим «будителем» на Закарпатті. Діячів національного відродження на західно-українських землях прийнято називати «будителями».

В умовах мадяризації та окатоличення закарпатських русинів А. Бачинський відкрито й рішуче виступив на захист прав свого народу. Саме він, будучи радником імператриці Марії-Терезії, домігся від неї відкриття у Відні «Барбареуму» для навчання греко-католицького духовництва.

У своїх посланнях він вимагав від місцевих священиків організувати русинські школи при церквах і примушувати батьків в обов'язковому порядку навчати в них дітей.

А. Бачинський переніс свою резиденцію до Ужгорода, де створив семінарію й заснував велику бібліотеку.

На відміну від інших представників вищого духовництва, він завжди розмовляв рідною мовою. Усвідомлення А. Бачинським простої істини, що доки існуватиме русинська мова, доти існуватиме й сам народ, мало надзвичайно важливе значення.

Особлива його заслуга полягала в тому, що наприкінці XVIII ст. він збагнув процес формування у східних слов'ян окремих народностей. Й. Базилович першим нагадав закарпатцям, що там за Карпатами — Україна, і Закарпаття є її невід'ємною частиною. Сама постанова цих проблем істориком в умовах денационалізаторської політики Габсбургів і угорських правлячих кіл мала важливе значення для формування національної самосвідомості закарпатців.

Проявами національного пробудження Закарпаття стало зростання потягу до знань. У той час у краї при церковних громадах було створено приблизно 300 початкових шкіл. Найталановитіші представники закарпатської молоді здобули освіту у провідних європейських університетах і стали відомими вченими. Серед них були Михайло Балудянський, Петро Лодій, Іван Орлай, Михайло Поп-Лучкай та ін. Поява цієї плеяди стала свідченням потенційних можливостей карпатських русинів, які завдяки доволі сприятливим умовам національно-культурного відродження дали стільки талантів. Вихідці із Закарпаття зробили чимало для розвитку освіти та культури поза межами рідного краю. Наприклад, закарпатець Михайло Балудянський став першим ректором Петербурзького університету та долучився до впорядкування законодавства Російської імперії.

Інший закарпатець, Іван Орлай, долучився до становлення вищої освіти в Наддніпрянській Україні, будучи професором Ніжинського ліцею. Це лише кілька прикладів, що засвідчують нерозривний зв'язок закарпатських українців із Великою Україною.

У період «весни народів» 1848-1849 рр. український національний рух в Закарпатті ще більше активізувався і хоча край не вдалось вирвати з-під впливу угорської аристократії, але процес повернення в бік України став незворотнім.[22].

Щоправда, головний суспільний лідер українців Закарпаття цього періоду Олександр Духнович поступово перейшов на русофільські позиції.

Тогочасні прагнення закарпатців відстоював і громадський діяч А. Добрянський, правда теж з орієнтацією на російський прагматизм.

Спочатку українці Закарпаття прагнули до автономного статусу свого краю у складі Австро-Угорської імперії. У 1861 р. карпато-русинські українці звернулись до Відня з петицією, в якій просили надати для своєї землі автономію. Відповіді на цю петицію не надійшло. Навпаки, частина урядових посад була віддана карпато-українській інтелігенції із розрахунку на їх мадяризацію.

Окрема роль була відведена уніацькій церкві, більшість священників якої була на боці угорської політики у боротьбі з православ'ям. У результаті цієї «церковної боротьби» у 1910 р. до православної церкви належало не більше 5% карпато-українців, тоді як під тиском угорської влади приєдналось 95% населення. Для того, щоб повністю зламати православну агітацію угорський уряд на початку 1914 р. організував «схизму» - процес на Мараморші проти прихожан православного віросповідання.

Проте процес національного відродження українців Закарпаття не припинявся. Важливу роль у цій справі відіграла карпато-українська еміграція у США та Канаді. З 1880-х років почалась масова еміграція закарпатських заробітчан із Пряшівщини. Наприкінці 1890-х еміграція розпочалась із східної частини річки Уж. Представник американських закарпатців Григорій Жаткович. У своїх дослідженнях доводить, що за тридцять п'ять років (1883-1918 рр.) із краю до Америки емігрувало біля 500 тисяч осіб. Не маючи нічого свого рідного там, україно-русини-закарпатці активізували свою діяльність у суспільних та церковних громадах, будували свої церкви, школи, народні доми, кредитні спілки й таким чином плекали на теренах Америки свою рідну культуру й національну свідомість. Повертаючись додому, крім важко зароблених грошей вони привозили з собою здобуту і оцінену в Америці свідомість свободи, почуття національної гідності і поширювали її вдома.

Потужне пробудження українського націоналізму відбувалось під час Першої світової війни, коли відбувалось братання україно-угорських солдат Угорської Русі із населення Західної України. Цей процес охопив три основні групи карпато-українців: гуцулів, лемків, бойків.

У зв'язку із тим, що на території Галичини, Закарпаття та Буковини відбувались нові зміни, українське політичне життя перемістилось до Відня. Відень став центром для емігрантів із наддніпрянської України та новим центром Союзу визволення України заснованого у Львові у серпні 1914 р. На перших порах Союз у своїх планах визволення України за гостинність австрійського уряду не міг навіть на рівні проектів говорити про включення західноукраїнських земель до майбутньої незалежної України.

У Відні 5 травня 1915 р. українці створюють Загальну Українську Раду, яка вимагала створення незалежної української держави на етнічних українських землях на території тодішньої Російської імперії, а Галичині, Буковині, Закарпатті – тільки автономії. Новий австрійський імператор Карл I (1916-1918 рр.) пообіцяв, що українські вимоги врахують але після війни. Але невдовзі Австро-Угорська імперія припинила своє існування.

Схожий характер мали й обіцянки з іншого політичного табору. Країни переможці із блоку Антанти у т.зв. Мирній програмі «14 пунктів», яку видав у січні 1918 р. американський президент В. Вільсон.

Реальним плюсом цієї ініціативи стало народження в Європі національних рухів, які почали самостійно боротись за незалежність.

Особливо цим скористались колишні офіцери австро-угорської армії та січові стрільці з Української Народної Республіки. Саме вони в союзі з політиками емігрантами ставали рушійною силою національно-визвольних українських новоутворень, у т.ч. тих, що діяли у підпіллі. Для прикладу, створення Української Національної Ради у Львові чи Гуцульської республіки у Закарпатті.

1.2. Діяльність нових представницьких органів - народних рад та їх орієнтація

Осінь 1918-го принесла поразку країн Четвертого союзу в Першій світовій війні та ознаменувалася хвилею національних і соціальних революцій народів Центрально-Східної Європи.[27].

Український національно-визвольний рух дуже швидко набув широкого розмаху й охопив не лише населення колишніх півавстрійських земель Галичини та Північної Буковини, а й територію підконтрольної угорській владі Закарпаття.

Наприкінці жовтня – на початку листопада 1918 р. в Угорщині відбулася демократична революція, внаслідок якої до влади прийшов уряд на чолі з лідером опозиційних сил Міхаєм Карої.

16 листопада в країні було проголошено республіку. Новий уряд задекларував право національних меншин на самовизначення, однак за будь-яку ціну намагався зберегти єдність земель корони Св. Стефана.

У цей час на слов'янських і румунських землях, які раніше перебували під угорським контролем, виникли національні органи влади, що закріпили розпад багатонаціональної імперії та відокремилися від Угорщини.

Закарпаття було єдиним слов'янським краєм, який після краху Австро-Угорської монархії залишався у складі Угорщини.

Революційні події кінця жовтня 1918 р. і повалення монархії Габсбургів викликали значне піднесення поміж місцевого населення, призвівши до появи на території Закарпаття нових представницьких органів – народних рад, які були неоднорідні за своїм характером, складом і політичною орієнтацією.

Серед відомих місцевих рад були Угро-Руська в Ужгороді, Марамароська, Любовнянська, Пряшівська, Свалявська (Карпатська), Хустська, Ясінська.

Одні з них орієнтувалися на Україну (Любовнянська, Свалявська, Хустська, Марамароська, Ясінська), другі прагнули залишити край у складі Угорщини (Ужгородська), а треті – приєднати Закарпаття до складу Чехословаччини (Пряшівська). Загалом, за підрахунками істориків, у період 1918-1919 рр. у країні було створено близько 500 рад (від робітничих до національних).

Однією з перших задекларувала свій проукраїнський вибір Любовнянська Руська Народна Рада, очолювана священником о. Омеляном Невицьким. У своєму маніфесті від 8 листопада 1918 р. вона урочисто заявила про те, що *"руський народ живучи по обох сторонах Карпат від Дунаю, Попраду по Тису, об'єднується з Київською Українською Державою"*.

Однак після переїзду Любовнянської Руської Ради до Пряшева наприкінці грудня 1918 р. провідну роль тут здобула група прочехословацьки налаштованих громадських діячів і політиків на чолі з русофілом Антоном Бескидом, які на засіданні Пряшівської Ради 7 січня 1919 р. під протекцією чехословацьких військ домоглися прийняття резолюції про об'єднання з Чехословаччиною.

Ситуація у східній частині краю дуже швидко вийшла з-під контролю угорської влади. Зокрема, під час засідання Хустської Народної Ради 3 та 10 листопада 1918 р. угорські прихильники виявилися у меншості, а провідні позиції обійняли адепти об'єднання з Україною на чолі з юристом Юліаном Бращайко.

На пропозицію останнього Хустська рада "з великими оплесками та одушевленням" прийняла резолюцію "про прилучення до Великої України".

Щоб переломити ситуацію, за ініціативою прихильників угорської орієнтації 18 грудня 1918 р. у Мараморош Сиготі було скликано з'їзд, щоб обрати Сигітську Народну Раду та підтримати плани Будапешта щодо надання краю автономії.

Однак замість підтримки урядовим ініціативам, виступаючі (Михайло Бращайко з Рахова, Степан Клочурак і Василь Климпуш з Ясіня, Василь Йосипчук з Великого Бичкова) засудили угорські плани.

Значний вплив на зміну політичної орієнтації мали колишні військовослужбовці австро-угорського війська, які повернулися з фронтів, де стали свідками революційних подій у Російській та Австро-Угорській імперіях, і були готові до рішучих дій.

Як і в багатьох країнах повоєнної Європи, ця категорія виступила одним з головним чинників суспільно-політичної радикалізації.

1.3. Гуцульська Республіка

У східному куточку краю, що межував з Галичиною, події розвивалися особливо динамічно. З огляду на своє географічне розташування та сильні етнографічні зв'язки з галицькою частиною закарпатська Гуцульщина зберігала

відносно високий рівень етнічної самосвідомості населення, яке відчувало спорідненість із сусідніми жителями Гуцульського краю у Галичині.

Вже 1 листопада задля захисту населення від дезертирів і мародерів з фронту у с. Ясіня було організовано народну міліцію (80 чол.), до якої увійшли колишні військовослужбовці австро-угорської армії на чолі з поручником Степаном Ключураком.

3 листопада вони роззброїли у селі підрозділ угорських жандармів і прикордонників та призначили на посаду старости замість угорця місцевого мешканця Дмитра Іванюка. Міліція перебрала охорону над усіма важливими установами, провела опис майна, розпочала впорядковувати місцевого життя.

8 листопада 1918 р. у центрі Ясіня було проведено багатотисячне віче, в якому взяли участь мешканці села та його околиць. На зібранні ухвалили резолюцію про об'єднання з Україною.

Водночас народним голосуванням було обрано представницький орган – Українську Народну Раду на чолі зі Степаном Ключураком. До її складу увійшли 42 особи, з яких 38 українців, двоє німців і двоє євреїв.

Обрані члени склали присягу на вірність місцевій громаді. Новостворена Рада однією з перших у краї заявила про свою українську орієнтацію й прагнення до об'єднання з Україною. Вона перебрала на себе законодавчі функції.

Крім того, було створено виконавчий орган – Головну управу в складі 12 осіб. На базі підрозділів народної міліції та добровольців (300 осіб) постала Гуцульська народна самооборона. За прикладом Ясіня у сусідніх селах Кваси та Білин виникли місцеві ради, які обрали нових старостів і розпочали реформи місцевого життя.

Головною рисою, яка вирізняла Гуцульську Народну Раду з-поміж інших подібних представницьких органів, які діяли на Закарпатті у 1918–1919 роках, було те, що вона за демократичним принципом сформувала власні органи самоврядування, які впорядковували та реформували життя громади Ясіня та його околиць, а також організувала власні парамілітарні сили.[3].

Завдяки діяльності різних комісій, які були створені в структурі Головної управи Ради, вдалося частково відновити соціально-економічний стан післявоєнного села та його околиць.

Було взято під контроль усі продовольчі запаси, розроблено план їх поповнення, велася боротьба зі спекуляцією, бандитизмом. Розпочалися роботи з будівництва доріг, реконструкції мостів, спорудження приміщень для громадських, адміністративних і військових установ, народних шкіл.

Відповідні комісії надавали продовольчу та соціальну допомогу інвалідам, бідним гуцульським родинам, дітям-сиротам. Було відновлено діяльність народної школи, де навчання проводилось українською мовою. Місцеві органи організували роботу культосвітніх установ, які, зокрема, агітували за приєднання Закарпаття до України.

Становище закарпатських гуцулів сильно погіршилося після того як угорська влада 20-22 грудня 1918 року відправила до Ясіня урядового комісара Кальмана Фізешірі, уповноваженого розслідувати факти "бандитизму" та "анархії" в регіоні, а також батальйон у складі 620 осіб для наведення "порядку".

З поверненням угорських військ було запроваджено надзвичайний стан, роззброєно підрозділи народної міліції, ліквідовано Українську Народну Раду, відновлено угорську мову в школі та в урядовому спілкуванні, а на всі посади місцевої управи призначено колишніх угорських урядовців.

У краї почалося переслідування українського національного руху, а контакти з Галичиною були суворо обмежені.

За попередньо узгодженим планом під час проведення традиційного колядування на православне Різдво у ніч із 6 на 7 січня 1919 р. у с. Ясіня Степан Клочурак разом з однопумцями таємно зібрали 86 колишніх членів роззброєної угорцями Гуцульської народної оборони, до яких наступної ночі долучилися 23 добровольці УГА, що прибули з Коломийської окружної команди.[4].

"Заколотники" розробили план роззброєння угорських військ і захоплення влади у Ясіні, що за своїм задумом нагадував нічний виступ українських військових у Львові 1 листопада 1918 р.

В ніч з 7 на 8 січня 1919 р. озброєний загін із 109 осіб, очолюваний Степаном Клочураком і старшинами УГА, скориставшись святковим настроєм, без жодних втрат роззброїв у Ясіні 620 солдатів угорського батальйону разом із полковником та чотирма офіцерами, підрозділ прикордонної жандармерії, захопив залізничну станцію, пошту та сільський уряд та обірвав телефонне сполучення з Раховом.

8 січня 1919 року на загальних зборах мешканців Ясіні та навколишніх сіл було відновлено Українську Народну Раду, що проголосила незалежну Гуцульську Республіку й у спеціальному зверненні закликала населення Закарпаття до збройного опору угорському пануванню.

Законодавчим органом новоствореного державного утворення стала Українська Народна Рада у складі 42 осіб (парламент), а виконавчим – спеціальні секції Ради (уряд) із 12 членів, які щотижня звітували про виконану роботу. Постанови Ради мали силу закону, за дотриманням якого стежив місцевий суд.

Степан Клочурак очолив законодавчу та виконавчу гілки влади і був командувачем збройних сил, виконуючи, по суті, президентські функції. Проголошена республіка прийняла українські державні символи (мову, герб та гімн), запровадила в обіг українську гривню поруч з угорськими коронами і неформально вважалася складовою частиною ЗУНР, приєднання до якої відкладалося на майбутнє з огляду на несприятливі міжнародні обставини.

Гуцульська республіка від початку розглядалась як осередок української влади в краї, що з розгортанням загального національного повстання мав поширитися на всю територію Закарпаття та влитися до складу ЗУНР.

Під впливом подій у Ясіні населення багатьох сіл у північно-східній частині краю створило власні місцеві ради, позбавивши влади угорських ставлеників.

До війська Гуцульської Республіки почали масово вступати добровольці, які склали їй присягу на вірність. Було заявлено про збільшення чисельності міліції до 300 чол.

Новобранців обмундировували захопленою в угорців уніформою. Запаси зброї та амуніції вдалося поповнити за рахунок роззброєння угорського військового ешелону, що транзитом їхав через Ясіня.

Військовий секретаріат на чолі з Д. Вітовським допомагав озброїти частини Народної оборони Гуцульської республіки і надіслав досвідчених старшин для вишколу добровольців.

Зусиллями поручника УГА Герасима була проведена реорганізація місцевих добровольчих відділів, з яких утворено два курені чисельністю 800 чол. 10 січня 1919 р. у Ясіня прибула сотня стрільців (150 чол.) з Косова з двома скорострілами під командуванням сотника Миколи Саєвича, одна чота з Коломиї на чолі з хорунжим Білецьким, а пізніше і дві гармати під орудою чотаря Ярославва Гафтанюка.

Тактичне командування цілою групою, що отримала назву "Сигот", перебрав поручник Віктор Воробець. Політичне ж керівництво об'єднаними силами здійснювала Українська Національна Рада у Ясіні.

Перші контакти представників Угорської Русі з галицькими політиками відбулися напередодні розпаду Австро-Угорщини. Ще 15 жовтня 1918 р.о. Августин Волошин та професор Бокшай відправили до Відня професора А.Штефана, щоб дізнатися у керівника Української парламентарної репрезентації (УПР) Євгена Петрушевича, як їм діяти у випадку дезінтеграції Австро-Угорщини.

Галицькі політики порадили закарпатським українцям передусім створити народні ради й національну міліцію, але не провокувати місцевих угорців, щоб вони не виступили проти українського руху.

Щоб переломити ситуацію, за ініціативою прихильників угорської орієнтації 18 грудня 1918 р. у Мараморош Сиготі було скликано з'їзд, щоб обрати Сигітську Народну Раду та підтримати плани Будапешта щодо надання краю автономії.

Однак замість генерації підтримки урядовим ініціативам, виступаючі (Михайло Брацайко з Рахова, Степан Клочурак і Василь Климпуш з Ясіня, Василь Йосипчук з Великого Бичкова) засудили угорські плани.

У підсумку з'їзд прийняв резолюцію про злуку з Україною, обрав головою Народної Ради Михайла Брацайка і уповноважив провідників краю підготувати і

провести 21 січня у Хусті Всекарпатський конгрес за участю делегатів від усіх громад краю.

Галицькі політики порадили закарпатським українцям передусім створити народні ради й національну міліцію, але не провокувати місцевих угорців, щоб вони не виступили проти українського руху.

Устремління закарпатців були враховані у постанові Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 р.

У самому першому рішенні Української Національної Ради було засвідчено, що Закарпаття входить до складу новоутвореного державного утворення на західноукраїнських землях.

Це конституційне положення було зафіксоване і в Тимчасовому Основному Законі про державну самостійність Західно-Української Народної Республіки від 13 листопада 1918 р., а на цій правовій базі – і в прелімінарному договорі між УНР і ЗУНР від 1 грудня 1918 р. та у Законі про злуку ЗУНР і УНР від 3 січня 1919 р.

Однак декларуючи єдність із Закарпаттям, галицьке керівництво водночас не мало чіткого плану інтеграції цього краю в ЗУНР.

Лінія західноукраїнського уряду у закарпатському питанні значною мірою стримувалася зовнішньою політикою ЗУНР. Перебуваючи в умовах міжнародної ізоляції, остання прагнула підтримувати нейтральні відносини з сусідньою Угорщиною, яка була своєрідним вікном для відрізаної від Заходу Галичини, а також виступала постачальником зброї, амуніції та провіанту для Галицької армії.

Зі свого боку, угорська економіка потребувала бориславської нафти, а угорські лідери розраховували на формування спільної із ЗУНР політики щодо Румунії, яка висувала територіальні претензії до двох держав.

Через Угорщину також проходив один із головних шляхів транзиту українських військовополонених із колишньої Австро-Угорщини, Італії та Балкан на територію Галичини.

Для організації цих транспортів у Будапешті з листопада 1918 р. був призначений у ранзі консула сотник УГА Ярослав Біберович, який за дорученням

УНРади увійшов у контакти з угорським урядом і заснував Українську збірну станицю.

Наприкінці грудня 1918 р. Державний секретаріат військових справ на чолі з полковником Дмитром Вітовським домовився з Будапештом про закупівлю зброї та амуніції в обмін на нафтові продукти.

При цьому уряд ЗУНР дав письмові запевнення у тому, що ЗУНР не буде збройно виступати проти Угорщини (насамперед, йшлося про територію Угорської Русі).

Під час візиту до Будапешта 30 грудня 1918 р. та зустрічі з угорським президентом М. Карої Є. Петрушевич пообіцяв, що Галичина не реалізовуватиме силою своїх претензій на край, приналежність якого буде вирішувати плебісцит під міжнародним наглядом і мирна конференція.

Новостворена Українська Народна Рада у Ясіні активно шукала контактів із Державним секретаріатом ЗУНР. Для ведення офіційних переговорів з останнім щодо можливості приєднання східних районів Закарпаття до складу України на початку грудня 1918 р. до Станіслава було направлено делегацію на чолі зі Степаном Клочураком.

Під час зустрічі з державним секретарем Сидором Голубовичем закарпатські представники попросили, щоб Галицька армія зайняла територію краю. Однак, з огляду на несприятливу ситуацію на українсько-польському фронті, Голубович відмовив у наданні військово-політичної допомоги, порадивши закарпатським українцям самим взяти ініціативу в свої руки.

Не маючи наміру вбивати клин у відносини із сусідньою Угорщиною, західноукраїнський уряд вирішив підтримувати закарпатських гуцулів неофіційно.

Наприкінці 1918 р., готуючись до реалізації прелімінарного договору про злуку з УНР, західноукраїнський уряд вирішив активізувати свою політику на закарпатському напрямку.

Представники Угорської Русі були запрошені на засідання Української Національної Ради у Станіславі 2-3 січня 1919 р. На цьому зібранні виступив

С. Ключурак, який від імені народних рад східного Закарпаття висунув пропозицію приєднання краю до України і відкрито попросив військової допомоги проти угорців.

Пропозиція угорських українців обговорювалася на засіданні західноукраїнського уряду 3 січня 1919 р., спровокувавши бурхливу дискусію. Саме тут було формально затверджено угоду з Угорщиною про закупівлю зброї та амуніції, за якою ЗУНР зобов'язалася не виступати збройно проти угорців.

Зважаючи на необхідність збереження приязних відносин з Угорщиною, Державний секретаріат виявився поділений у питанні наданні військової допомоги Закарпаттю.

Про характер дискусій з цього приводу залишилися суперечливі відомості. За одним з наявних свідчень, вирішальне слово взяв голова уряду С. Голубович, який наполіг на збройній допомозі угорським українцям, доручивши військовому секретарю Д. Вітовському спорядити за Карпати один курінь галицького війська. Прем'єр виходив з тієї позиції, що ЗУНР повинна була максимально територіально розширитися напередодні злуки з УНР.

Відтак, 7-12 січня 1919 р. окружні військові команди у Коломиї, Стрию та Самборі отримали накази відправити бойові групи у напрямку Ужгорода, Мукачева та Ясіня із завданням взяти під контроль комунікації та допомогти місцевому населенню встановити українську владу.

Назовні все мало виглядати, ніби місцеве населення власними силами організувало повстання проти угорців, щоб домогтися приєднання до України.

Війна з поляками забирала чимало сил і ресурсів у молодій державі, а відтак, конфлікт з країною, через яку проходили основні лінії зв'язку із західним світом, аж ніяк не був в інтересі західноукраїнського уряду. Саме тому ставку було зроблено на "гібридну" допомогу для організації військових сил на Закарпатті шляхом спрямування туди групи старшин і вояків УГА в якості добровольців.

Дипломатичним прикриттям їхнього втручання мало стати намагання запобігти румунській та чехословацькій окупації краю та надати сприяння у

самовизначенні місцевого населення відповідно до 14-ох пунктів американського президента В. Вільсона.

11 січня 1919 р. на нараді старшин у Ясіні було схвалено рішення про початок наступу українських військ на Сигіт, щоб завадити планованій окупації Румунією Мараморощини.

13 січня 1919 р. три укомплектовані гуцульські сотні з шістьма скорострілами та дві повні сотні галицького війська з двома гарматами під командуванням поручників С.Глушка та В. Воробця вирушили у напрямку Марамороша для підтримки тамтешньої ради, що проголосила злуку з Україною та скликала конгрес народних рад у Хусті.

Це місто мало ключове значення для легітимізації планів ЗУНР щодо Закарпаття напередодні проголошення Акту злуки з Наддніпрянською Україною та початку роботи Паризької мирної конференції.

Просування українських військ відбувалося вздовж залізничної лінії на імпровізованому панцернику, озброєному двома гарматами. Порівняно легко група "Сигот" захопила Кваси, Білин, Усті Ріки, Рахів та Берлибаш (зараз Костилівка), роззброївши у цих населених пунктах угорські війська та жандармерію.

15 січня було взято Требушани (нині – Ділове), Вишів, Великий Бичків і Луг. 16 січня 1919 р. передові групи українського війська захопили залізничну станцію Сигітська Комора, а згодом в'їхали на залізничний вокзалу Мараморош Сиготі, роззброївши у місті угорську залогоу.

На урядових будівлях було вивішено жовто-блакитний прапор та створено міську комендатуру на чолі з С. Глушком. За наказом Коломийської окружної команди у Сиготі командування військовою групою, що сягнула 1100 чол., перебрав поручник Денис Маєр-Михальський.

Планувалося, що далі група вирушить на Хуст, щоб підтримати тамтешню народну раду та запобігти спробам угорської влади завадити проведенню з'їзду.

Галицька газета "Нове життя" 17 січня 1919 р. з радістю повідомляла, що на запрошення "Національної Ради угорської України" війська ЗУНР увійшли на територію Закарпаття.

Однак успішно розпочавши, війська Гуцульської Республіки несподівано зазнали катастрофічної поразки. Довідавшись про похід українських військ, румунське окружне командування у Бая Маре висунуло у Верхнє Потисся 18-ту піхотну бригаду під командою полковника Джорджеску чисельністю бл. 2 тис. чол.

Вранці 17 січня переважаючі румунські сили почали оточувати Сигіт. Українське командування на чолі з поручником Денисом Маєр-Михальським після неуспішних спроб ведення переговорів із румунським штабом наказало власним військам без бою відступати залізницею до Великого Бичкова.

Всупереч задекларованій меті походу на Закарпаття – запобігти румунській окупації її східної частини – галицькі війська отримали від окружної команди у Коломиї сувору заборону вступати у сутички з румунськими військами.

17 січня 1919 р. група українського війська потрапила в оточення румунських військ поблизу Сигітської Комори. В результаті нерівного бою українська сторона втратила, за різними даними, від 18 до 41 чол. вбитими, від 39 до 150 чол. пораненими й бл. 400 чол. полоненими разом з 20 старшинами.

Після цієї поразки окружна команда ЗУНР у Коломиї, побоюючись виникнення збройного конфлікту з Румунією та Угорщиною, відкликала свої війська зі східної частини Закарпаття.

Внаслідок заворушень угорського населення українські підрозділи були змушені залишити Великий Бичків і Рахів. Станом на 21 січня 1919 р. межі Гуцульської республіки зупинилися у районі Усті Ріки та Богдана перед Раховом, де вони залишалися аж до червня 1919 р.

Майже одночасно з групою "Сигот" на Закарпаття здійснила рейд Стрийська група УГА – неповний стрілецький курінь під командуванням чотаря Якова Небиловця.

15 січня він зайняв станцію Воловець, а наступного дня увійшов у Сваляву та Мукачево, де вивісив жовто-блакитний прапор. За свідченнями учасників, у Сваляві галицькі підрозділи тепло зустріло місцеве населення з великим національним прапором і написами: "Хай живе Україна!".

Просуваючись далі по залізничній лінії, панцерний потяг УГА під командою чотаря І. Садлича 21 січня зайняв вузлову станцію Чоп, однак потім відступив до місця постійної дислокації – Мукачева. На шляху свого просування на обсаджених залізничних станціях українські війська залишали невеликі залоги.

Блискавичний похід галицьких військ застав зненацька угорські сили, які не чинили жодного спротиву їхній збройній акції. Оговтавшись, останні скористалися розтягнутістю українських військ на великій території і вночі на 21 січня роззброїли українські залоги у Сваляві та Мукачеві.

Внаслідок цього галицькі війська були змушені повернутися залізницею до Стрия, куди угорці також передали відібрану зброю. Після цього Начальна Команда УГА офіційно відкликала курінь Я.Небиловця та панцерник І.Садлича із Закарпаття.

18 січня 1919 р. із Самбора на Ужгород залізницею вирушила третя самбірська група УГА у складі підрозділу сотника І. Молещія яка отримала наказ від окружного командира сотника М. Мельника зайняти Ужанську долину та оголосити Ужгородський комітат територією ЗУНР.

З огляду на загрозу окупації цієї частини регіону Чехословаччиною, 17 січня 1919 р. президент Є.Петрушевич повідомив Прагу, що його військо займе ці території. Для виконання цього амбітного плану сотникові однак виділили занадто малі сили – всього 70 стрільців з одним скорострілом та обмежену кількість боєприпасів.

19 січня 1919 р. військовий залізничний транспорт, прикрашений національним жовто-блакитним прапором, вирушив із Самбора через Турку-Ужок до Волосянки, де відразу натрапив на передовий підрозділ чехословацького війська.

Українська сторона була змушена вступити у переговори, в ході яких було з'ясовано, що ще 12 січня 1919 р. чехословацькі війська отримали дозвіл Антанти на окупацію залізничної лінії Ужгород-Ужок разом з річкою Уж та її лівим берегом. Відтак, під загрозою роззброєння та інтернування, українські війська були змушені 20 січня 1919 р. покинути територію Закарпаття.[31].

Останній анклав української політичної присутності у краї – Гуцульська Республіка – припинила своє існування 11 червня 1919 року, коли румунські війська за мандатом Антанти зайняли Ясіня, заарештувавши членів Української Народної Ради.[21].

1.4. Рішення Всекарпатського конгресу русинів 21 січня 1919 р. у Хусті про возз'єднання Закарпаття з Україною

21 січня 1919 року, у той час коли всі три експедиції галицького війська завершилися невдачею і більшість українських підрозділів вже покинули територію краю, у Хусті зібрався з'їзд за участю 420 обраних делегатів від 175 (із 400) населених пунктів Угорської Русі, повноваження яких були підтвердженні легітимаційними документами.[24].

Поштовхом для його скликання стало звернення Мараморош-Сигітської Руської Ради до населення краю підготувати і провести 25 січня 1919 р. у Хусті всеукраїнський конгрес за участю делегатів від усіх громад краю.

Попередні переговори на тему скликання зборів відбулися під час з'їзду закарпатських представників 10 грудня 1918 р. у Будапешті. З'їзд мав стати певною відповіддю на намагання владних кіл Угорщини утримати свій контроль над краєм у формі автономної "Руської Крайни".

Після обговорення делегати ухвалили резолюцію про прилучення українців-русинів північно-східних комітатів Угорщини (Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна) до складу Української соборної держави та просив надіслати українські війська, щоб зайняти територію краю.

При цьому вимагалось, щоб українська держава під час реалізації злуки врахувала особливе ("окремішне") становище краю.

Хустський конгрес був найбільш репрезентативним зібранням Угорської Русіна той час, представляючи інтереси переважної більшості населення (бл. 420 тис. жителів краю).

Його рішення мали більшу легітимність, ніж інші подібні зібрання, на яких вирішувалася доля повоєнного Закарпаття, зокрема Скрентонський "плебісцит" серед карпаторусинської еміграції у США у листопаді-грудні 1918 р., який висловився на користь об'єднання з Чехословаччиною, чи Будапештський з'їзд закарпатських представників 10 грудня 1918 р., що підтримав перебування краю у складі Угорщини.

Після проведення з'їзду офіційна делегація РЦНР на чолі з М.Бращайком виїхала до Станіславова, щоб передати оригінал протоколу Хустських зборів Державному секретаріату ЗУНР.

Не відомо, чи встигли делегати прибути вчасно, адже вже 22 січня 1919 р. на Софійській площі у Києві було урочисто проголошено Акт злуки УНР та ЗУНР.

Степан Клочурак та Юліан Бращайко були обрані до складу Трудового конгресу, що засідав в оперному театрі у Києві 23-28 січня 1919 р.

Однак наявних військових засобів для реалізації цієї мети уряд соборної Української Народної Республікина той час не мав. До кінця квітня 1919 року східну частину Закарпаття до Берегового окупували румунські війська, центральна з Мукачевим перебувала під контролем угорців, а західну разом з Ужанською долиною зайняли чехословацькі війська.

Останньою спробою заявити про проукраїнський вибір угорських русинів став з'їзд за участю 162 делегатів від 62 громад Закарпаття, який відбувся у Станіславові 29 квітня – 1 травня 1919 р. під головуванням Михайла Бращайка та Костя Кисілевського.

У своїй резолюції з'їзд підтвердив намір домогтися об'єднання всіх українських земель у складі Української Народної Республіки у відповідності з

рішенням Хустських зборів від 21 січня 1919 р. і висловив рішучий протест проти окупації території Закарпаття іноземними військами.

Закарпатські представники закликали лідерів УНР та українців з іншого боку Карпат надати допомогу у визволенні та приєднанні краю до складу соборної України. Делегація від Угорської Русі передала резолюцію з'їзду президенту УНРади Є. Петрушевичу, який пообіцяв поставити питання Закарпаття на Паризькій мирній конференції.

9 травня 1919 р. делегація уряду УНР у Парижі висловила офіційний протест проти планів приєднання краю до складу Чехословаччини як порушення прав народів на самовизначення. Однак мирна конференція не взяла до уваги позицію української делегації, яка не була допущена до засідань комісій, на яких розглядалася доля українських земель.

Напередодні румунської окупації Гуцульська рада встигла ухвалити меморандум про приєднання східної частини Закарпаття до складу Чехословацької Республіки.

Ще 8 травня 1919 р. на засіданні Пряшівської, Ужгородської та Хустської народних рад в Ужгороді, які сформували Центральну Руську Народну Раду, було ухвалено рішення про входження Закарпаття до складу новоутвореної Чехословацької республіки на правах автономії.

10 вересня 1919 року Сен-Жерменський мирний договір, укладений на Версальській мирній конференції з Австрією, зафіксував входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини.

РОЗДІЛ 2. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

2.1. Три основні течії в суспільно-політичному житті Закарпаття (Підкарпатської Русі) в 20-х-30-х роках ХХст

За умовами Трианонського мирного договору (червень 1920 р.) Закарпаття остаточно було передано Чехословаччині. На той час у краї мешкало 458 тисяч русинів-закарпатців, з яких близько 86000 (ті, що проживали на Пряшівщині) були передані під Словацьку адміністрацію. Проголошена автономія залишалась обіцянкою на перспективу. Прикривалось це тим, що місцеве населення недостатньо готове до участі у новітньому демократичному процесі, а багато інтелігенції та греко-католицьке духовенство підтримує традиційно угорський вектор у Закарпатті.

Попри це національно-свідома частина українців Закарпаття продовжувала боротьбу за права для своєї малої Батьківщини та своїх співвітчизників. Частково це пояснювалось загалом демократичним характером самої Чехословаччини, яка у міжвоєнний період була не лише однією з найбільш економічно розвинених країн Європи, але й найдовше залишалась оплотом демократії на її сході. Чехословаччина стала одним із центрів зосередження найрізноманітніших українських організацій, товариств, освітніх та культурних закладів. Саме у ній знайшли притулок чимало активних учасників українських визвольних змагань 1917-1921 років.

Саме в 20-30-х роках, коли Закарпаття перебувало у складі Чехословаччини, розпочалася цілеспрямована пропаганда українофільства серед різних різних верств населення. Її успіхам сприяла не тільки матеріальна допомога уряду Чехословаччини, але й його позиція щодо русинів Підкарпатської Русі. Як президент Т. Масарик, так і його однодумець Е. Бенеш неодноразово заявляли, що русини є частиною малоруського, тобто українського народу, а опікунство над Підкарпатською Руссю є лише тимчасовим - поки український народ не стане національно об'єднаним.

Провідні вчені-мовознавці Чехословаччини розглядали русинську мову як один із діалектів української мови. Все це сприяло українофілам, і їх громадсько-політичний рух зростав з кожним днем.

Живучи тривалий час на Закарпатті у 1930-х роках, відомий чеський письменник І. Ольбрахт помітив, що "русини і українці не що інше, як дві назви одного й того ж народу. Лемки, бойки й гуцули – це українці". Тому він твердо заявив: "Підкарпатська Русь стане українською".

Центрами української міграції в Чехословаччині міжвоєнного періоду були міста Прага і Подебради. Вся українська інтелігенція гортувалась навколо Українського університету у Празі. Газети «Нова Україна», «Вперед», «Поступ» теж заохочувались урядом Бенеша.

Основними українофільськими центрами Закарпаття були:

1. Культурно просвітницьке товариство «Просвіта», створене у 1920 році за активної участі іммігрантів-галичан. Вона об'єднала всю проукраїнську частину інтелігенції Закарпаття, провела плідну роботу по вивченню історії Закарпаття, організувала масові заходи культурно-громадського характеру. Із середовища закарпатських українців активну участь в організації «Просвіти» та всієї її подальшої діяльності приймали: Брацайко Юлій, Кочурак Степан, які стали згодом міністрами уряду Волошина, Брацайко Михайло, письменник Гренджа-Донський і, звісно, Волошин Августин, який у березні 1939 року став президентом Карпатської України. 17-го жовтня 1937 року у вигляді протестів проти свавілля чеських чиновників на Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді з'їхалося до 20000 чоловік.[32].
2. Монастирі греко-католицького ордену «Василіан». Монастирі Василіан у Мукачеві, Ужгороді, Малому Березному, Імстичовому, Боронявому виховували своїх монахів у дусі розбудови української соборності.
3. Українські класичні гімназії в Ужгороді, Мукачеві, Берегово та Хусті.
4. Мукачівська торгівельна академія. Директором академії з 1921 року був закарпа-український патріот Штефан Августин, уродженець села

Порошково, Перечинського округу, який з годом став міністром освіти Уряду Карпатської України.

5. Партії українського спрямування: «Християнсько-народна партія» та «Українське національне об'єднання» (УНО). Християнську партію очолював А. Волошин, а УНО – Федір Ревай. Члени саме цих партій стали провідниками українського руху у Закарпатті та сформували команду та керівництво Карпатської України.
6. Закарпато-українська діаспора у США. В Америку та Канаду на заробітки у кінці 19-го – на початку 20-го ст. виїхало біля 500 тисяч українців із Західних областей та близько 150 тисяч закарпатців. Саме тут вони впізнали демократичні та вільні принципи життя. Повертаючись додому чи листуючись із рідними, вони переносили це у рідний край. У вересні 1919 р. Закарпатт приєднали рішенням мирної конференції до новостворюваної держави Чехословаччини. Значну роль у цьому відіграла русино-українська діаспора США, яка переконала американського президента Вільсона і чеського лідера Масарика – майбутнього президента новостворюваної Чехословаччини про чехословацький вектор Закарпаття. Американські закарпатці на пост губернатора Закарпаття у кінці 1918 року висунули закарпатського американця Жатковича.

Повною протилежністю концепції українофілів була точка зору тієї частини інтелігенції, як закарпатської, так і емігрантів з Росії, яка гуртувалась навколо культурно-освітнього товариства імені О. Духновича, створеного 1923 року. Вони вважали русинів карпаторосами і закликали слов'янське населення Закарпаття "почувствовать свою глубокую внутреннюю связь с русским народом, с Россией".

Громадсько-політична течія русинофілів поширила свій вплив у 20-30-х роках. На їх боці була більшість корінного слов'янського населення Закарпаття, яке вважало себе русинами і стояло осторонь від ідеологічних зіткнень, які мали місце між українофілами і русофілами.

Успіхи русинофільських кіл були зумовлені загальним зростанням культурного рівня населення Закарпаття в 20 - 30-х роках. Висунуті в XIX - на початку XX століття ідеї етнічної ідентичності русинів у нових історичних умовах ще більше вкорінювалися серед населення. Пропаганда спадщини русинів, їх взаємини із західними і східними слов'янами все більше переконували в тому, що вони не є рутенами, ні карпаторосами, тим більше вони не росіяни, а просто корінне населення Підкарпатської Русі, яке усвідомлює себе русинами. Так його офіційно називали і в урядових актах Чехословаччини, включаючи й конституцію, схвалену на початку 1920 року. Причому русинів поряд з чехами та словаками вважали державотворчою нацією.

Важливо підкреслити що етнонім "русини" проростав із глибокого народного коріння. Які назви не нав'язували русинам іноземні ідеологи, жителі Південнокарпатського краю називали себе русинами, русинаками, руськими. На сторінках русинофільських видань широко пропагандувалися традиції єднання русинів по обидва боки Карпат, їх зв'язки з українцями Наддніпрянщини, але ніколи не ставився знак рівності між русинами та українцями. Русинофільська течія не мала таких організаційних форм і наукових видань, як українофіли і русофіли, але русинська етнічна свідомість дедалі зміцнювалася.

Зростання впливу русинофілів значною мірою було зумовлене підтримкою з боку греко-католицької церкви. Авторитет і вплив греко-католиків як провідної конфесії зростав, а православ'я яке сповідувала переважна більшість українофілів та русофілів, підупало. За даними переписів 1921 і 1930 років, кількість православних не тільки не зросла, але в ряді районів, зокрема в містах, навіть скоротилася.

У виданнях греко-католицької церкви проповідувалися концепції русинофільства, розвитку русинів як окремої частини східного слов'янства, рання поява у них державності (князівство Лаборця), поширення християнства, письменності й культури з Великої Моравії та Болгарії, наявність елементів державності у формі різних автономій у складі Угорщини і Чехословаччини тощо.

На сторінках цих видань значно перебільшувалися зв'язки русинів з народами Західної та Східної Європи, а східні орієнтації недооцінювалися. Це сприяло формуванню ідеології русинофільства, точки зору, що русини хоч і мали тісні зв'язки із Сходом і Заходом, але формувалися як окремий етнос.

Солідних наукових досліджень, у яких би ідея окремішності знайшла обґрунтування, у 20-30-х роках не з'явилося, але русинофіли сильно проявили себе в етнографії, а особливо в образотворчому мистецтві. Проте русинська мова так і не була кодифікована як одна з слов'янських літературних мов.

Формуванню концепції русинофільства сприяло й те, що керівники міжнародної конференції в Парижі у 1918-1919 роках визнали русинів за окрему націю, прийняли в Лігу поневолених народів, а чехословацький уряд також кодифікував русинство як окремий етнос.

Становище кардинально змінилося в період угорської окупації 1939-1944 років. Офіційні власті всіляко підтримували проугорський рух, а український був оголошений антидержавним і суворо переслідувався.

Визволення Закарпаття в жовтні 1944 року створило якісно нову обстановку. На авансцену вийшли україністи, з ними співробітничали частково русофіли. Мета була одна: возз'єднати Закарпаття з Радянською Україною. Домінуючою була думка, що Закарпаття є Україною, а русини - українцями. Русофільський напрям не мав впливу.[34].

З'їзд Народних комітетів 26 листопада 1944 року, утворення і діяльність Народної Ради Закарпатської України проходили під знаком суцільної українізації. Поступово слово "русин" виходило з ужитку. Спочатку видавали тимчасові паспорти, в яких зазначалася національність "русин", а в 1946-1947 роках їх замінили на постійні, де національність у русинів стала українською.

Проблема русинства в умовах радянської влади не була розв'язана, а штучно придушена. Всі відразу стали говорити, що на Закарпатті завжди жили українці, що край завжди був українським. Все, пов'язане з русинством, із вивченням самотності народу Закарпаття, відходило на задній план, а частиною

інтелігенції навіть засуджувалося. Витлумачувалася одна думка: русини були відсталі, нічого не мали, все принесли брати зі Сходу.

За часів радянської влади Закарпаття дійсно відродилося. Незважаючи на репресії та роки застою, як економіка, так і культура Закарпаття прогресували в деяких аспектах швидше ніж в східних регіонах України (приміром, культура села, міський побут і т. д.).

В умовах демократизації суспільства, що почалася в другій половині 80-х років, поряд з іншими громадськими течіями і рухами відродилося русинофільство. Громадськість сприйняла це по-різному. Хтось побачив в ньому відродження історичної пам'яті, хтось - можливість узаконити етнічну відмінність закарпатців від населення інших регіонів України, а дехто, особливо з табору войовничих українців, - загрозу державній незалежності України.

2.2. Августин Волошин – лідер українофілів Закарпаття

Видатним лідером закарпатських українофілів став Августин Іванович Волошин (1874-1945 рр.).

Саме завдяки йому передова інтелігенція визначилася з національною ідентичністю корінного населення Срібної Землі.

Народився 18 березня 1874 р. в с. Келечині Міжгірського району в родині греко-католицького священника.[35]. Навчався в сільській народній школі, але до Ужгородської гімназії вступив після 4 класу т.зв. нормальної школи 1883 р., оволодівши угорською мовою. Гімназію закінчив 1892 р., і грекокатолицький єпископ рекомендував його в Будапештський університет на теологічний факультет.

Захворівши, через рік покинув університет і повернувся до Ужгорода, де закінчив богословську семінарію.

22 березня 1897 р. був висвященником й направлений до ужгородської преображенської церкви на Цегольні. Він активно виступав проти мадяризації українського населення та проти переведення богослужіння на угорську мову.

Брав активну участь у нарадах з цієї проблеми в Будапешті, зокрема виступав проти заміни кириличного алфавіту на латинський. Щоб стати викладачем горожанських шкіл, склав додаткові іспити.

Протягом 1900-1917 рр. був професор, а в 1917-1938 рр. – директором Ужгородської учительської семінарії.

В 1921 р. почав видавати релігійну газету «Благовісник» для оборони церкви від нападів різних конфесій, став активним захисником видання всіх підручників релігії для народних шкіл українською мовою.

В 1928 р. організував «Кружок духовенства християнської народної партії» для широкої місійно-освітньої діяльності серед пастви. В 1933 р. власний будинок передав під сиротинець.

Будучи професором і директором семінарії написав і опублікував 63 підручники, зокрема граматики, читанки, букварі, методичні праці. Деякі перевидавалися по декілька разів.

Був видавцем і, водночас журналістом, організатором виходу в світ світ щорічних «Місяцесловів», редагував газету «Наука», реорганізував її у «Свободу» (у липні 1938 р. вона стала «Новою Свободою»). Був дописувачем багатьох газет краю, які видавалися у 20-30-х роках, а також літератором: публікувався під псевдонімом А. Верховинський, написав п'єси «Марійка Верховинка», «Без Бога ні до порога», «Князь Лаборець», «Син Срібної землі», «Фабіола».

Августин Волошин вступив на політичний шлях 1919 р., коли в складі трьох народних рад – Ужгородської, Хустської і Пряшівської – ухвалив рішення приєднатися до Чехословаччини. Протягом 1919-1921 рр. був членом тимчасового урядового утворення – Директорії. З 1923 до 1938 року очолював створену ним Християнсько-народну партію Підкарпатської Русі, від якої в 1925-1929 рр. був депутатом чехословацького парламенту. У 1920-1939 рр. став одним із керівників крайового товариства «Просвіта», а з 1929 до 1939 р. – почесним головою «Учительської громади», яку й організовував. 1937-1938 рр. очолював педагогічне товариство Підкарпатської Русі, а 1938 р. – ініціював створення в Ужгороді на

базі Українського вільного університету вищого навчального закладу з чотирьох факультетів.[2].

Боротьба за автономію Підкарпатської Русі тривала впродовж 30-х років. 11 жовтня 1938 р. рада міністрів Чехословаччини після тривалих переговорів погодилася на самоврядність краю і призначила раду міністрів Підкарпатської Русі на чолі з Андрієм Бродієм у складі трьох міністрів і двох статс-секретарів. Августин Волошин став статс-секретарем з питань охорони здоров'я і соціального забезпечення.[14]. 12 жовтня 1938 р. підкарпатські міністри склали присягу. Повернувшись додому, 15 жовтня провели перше засідання. За політику на користь Угорщини 26 жовтня 1938 р. в Празі арештовано Андрія Бродія. Новим прем'єром Підкарпатської Русі став А. Волошин, на долю якого випали важкі випробування при будівництві Карпатської України.

1 листопада 1938 р. А. Волошин з помічниками виїхав на Віденський арбітраж, де від Підкарпатської Русі були відібрані міста Ужгород, Мукачево, Берегово та частина сіл і передані Угорщині. Новою столицею краю став Хуст, куди евакуювали державні установи і служби. В уряді залишилися лише троє А. Волошин, Ю. Ревай та Е. Бачинський. 9 листопада 1938 р. в Хусті створено Організацію народної оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) на чолі з головним командантом Дмитром Климпушем. Українська народна рада видала Маніфест з програмою дій нового уряду. 25 листопада вийшла постанова про запровадження державної української мови, а 30 грудня – про вживання назви «Карпатська Україна».

12 січня 1939 р. опубліковано заяву Августина Волошина про вибори до сойму, а 13 січня створено партію Українське національне об'єднання; 24 січня сформований її центральний провід на чолі з Федором Реваєм. 12 лютого 1939 р. відбулися вибори до сойму Карпатської України з 32 послів, за яких проголосувало 92,4 відсотка виборців. 15 березня 1939 р. відкрилося засідання сойму, на якому президентом Карпатської України було обрано Августина Волошина. Та в наступні дні Карпатська Україна була окупована угорськими військами. Її уряд опинився в екзилі у Празі.

Після визволення Чехословаччини серед перших арештували президента Карпатської України А. Волошина. Це сталося 15 травня 1945 року. Його відвезли в Москву й «поселили» в Лефортовську тюрму. Тут же 22 травня розпочалися допити, яких було вісім. Закінчилися вони 20 червня 1945 р.

А.Волошина звинувачували у багатьох так званих антирадянських злочинах. Але не встигли судити. За офіційними даними, він помер 19 липня 1945 року в Бутирській тюрмі.

Реабілітований президент Карпатської України 12 вересня 1991 року. 15 березня 2002 року Августина Волошина посмертно вдостоєно звання Героя України.

2.3. Націоналістичний рух

Офіційні та легалізовані центри українського національного руху доповнювалися активною діяльністю націоналістичних підпільних організацій, основу яких складали політичні емігранти.

Першу хвилю склала українська еміграція, яка прийшла у Закарпаття зі сходу України, Галичини і Буковини після розгрому Української Галицької армії (УГА) та армії Української Народної Республіки (УНР).

У 1920 р. у Закарпаття з Європи (в основному з Парижу) прибуло майже 400 українських емігрантів у результаті створення країнами Антанти нової держави – Чехословаччини, до якої увійшли території Закарпаття, завдячуючи наполяганням багатотисячної закарпатської діаспори у США.

Окрім того, через Галичину прибула та осіла в районі села Тересва Тячівського округу, окрема група петлюрівців.

Першим пробудженням українського націоналізму можна вважати братання закарпато-угорських вояків з українсько-російськими вояками під час Першої світової війни.

У 1914-1915 рр. у Закарпатті перебував Штаб Українських січових стрільців, який згодом був переведений у Галичину і який залишив свій помітний

український слід серед місцевого населення та сприяв народженню у 1918 році Гуцульської Республіки у с. Ясіня.

У 1921 р. у Закарпатті створюється нелегальний крайовий Центр Української військової організації (УВО) під керівництвом Клима Степанова, Копика Івана, Твердила Миколи. Цей Провід вів спільну роботу з місцевими діячами Волошиним, братами Бращайками, братами Климпушами, братами Реваями, Ключураком Степаном та іншими.

Після реорганізації УВО в Організацію українських націоналістів (ОУН) у 1933 р. у Закарпатті створюється крайовий Провід ОУН під організаційним керівництвом Ярославва Барановського та Олега Кандиби.

До керівного складу увійшли закарпатці Росоха Степан, Рогач Іван, Химинець Юлій, Роман Іван, які у 1938-1939 рр. стануть керівниками військової організації Карпатської України – «Карпатської Січі» (ОНОКС).

Саме активісти цих українських народовецьких центрів створили всі передумови проголошення у Закарпатті 15 березня 1939 р. української держави – Карпатська Україна.

Протягом 1930-х років відбувалось значне поповнення українського національно-визвольного руху у Закарпатті молодими кадрами, що означало його радикалізацію, оскільки молодь нездатна довго чекати і тому не визнає поступальності.

Загалом молодь тоді швидко радикалізувалась, швидко відбувалось її національне становлення, що впливало і на старше покоління українських патріотів даючи їм додаткові аргументи на користь успіху української справи.

Націоналістичний рух у Закарпатті набув нового розвитку після 1932 р. До цього часу ідеї націоналізму основному поширювались через художню і політичну літературу та агітацією окремими особистостями. Більшість таких діячів-емігрантів прибули із Німеччини, Праги, Італії. У Закарпатті почали поширюватись твори Є. Маланюка, Л. Мосендза, О. Олжича, У. Самчука.

З 1933 р. у Ужгороді виходить часопис «Українське слово» під повним впливом ярого українського націоналіста д-ра Володимира Бірчака, галицького

емігранта, професора Ужгородської гімназії, автора «Літературних стремлінь Підкарпатської Русі». Закарпатська інтелігенція була під його впливом.

Велику роль в поширенні націоналізму зіграли твори Д. Донца, які звучали як останнє слово української науки, його твори розповсюджувала еміграція краю.

З 1933 р. у Празі студент Степан Россоха (с. Другово, Хустського округу) видає часопис «Пробоем» у відверто націоналістичному дусі. На закарпатську молодь впливали поет Василь Пачовський та етнограф Корнило Заклинський – галицький емігрант.

У 1934 р. Россоха у Мукачеві скликає «народовець кий з'їзд», в якому бере участь до десяти тисяч осіб. Аналогічні зібрання організувала «Просвіта».

У 1936 р. Россоха у Хусті скликає з'їзд карпато-українських письменників. У цей час під редакцією Россохи виходить газета «Наступ» для української націоналістичної молоді.

В часи Карпатської України Россоха, як і інший письменник Гренджа-Донський, на рукаві носив тризуб. Россоха спочатку переховувався у горах серед пастухів, а потім переїхав у Прагу і продовжив випуск часопису «Пробоем» і газу «Наступ», які нелегально передавались в Закарпаття.

У націоналістичному дусі починають писати Гренджа-Донський, Боршош, Зореслав (псевдо Сабола Себастьяна) («Зі серцем в руках» 1933 р., «Сонце і блакить», 1936 р.).

Особливий успіх серед молоді попервах мала спортивна організація «Січ», яка поступово еволюціонувала у бік напіввійськової організації. «Січ» була заснована у 1921 р. в Ужгороді, Пееречині, Ясіні, Рахові і Бичкові.

У 1939 р. на базі «Січі» була створена напіввійськова організація «Карпатська Січ», яка на початку очолював Климпуш. Посуті «Карпатська Січ» була головною охороною Карпатської України.

У жовтні – листопаді 1938 р. у Закарпатті сконцентрувались українські націоналісти зі всієї території Чехословаччини. У Закарпаття приїхав керівник ОУН – половник Андрій Мельник. Закарпаття готувалось стати місточком ОУН для майбутнього наступу проти СРСР.[5].

Українське націоналістичне підпілля на Закарпатті у роки Другої світової війни та після її офіційного закінчення продовжувало свою діяльність.

Чимало діячів Карпатської України, у т. ч. членів ОУН, котрим вдалося емігрувати, продовжили боротьбу на інших теренах. Після розколу ОУН, у його крилах були різні погляди на можливість відновлення націоналістичної мережі на Закарпатті. Мельниківці вважали це неперспективним.

Тож чимало емігрантів-закарпатців, за завданням ОУН А. Мельника, із похідними групами пішли у Східну Україну, де активно долучилися до визвольних змагань націоналістів. Зокрема, колишній секретар Українського Національного Об'єднання Іван Рогач у 1941 р. в окупованому фашистами Києві редагував "Українське слово". Був заарештований гестапівцями і розстріляний разом із сестрою Ганною та Оленою Телігою.

Наші краяни взяли надзвичайно жертовну участь у боротьбі за незалежність України в обох – мельниківському та бандерівському крилах ОУН. Були розстріляні фашистами за участь або полягли у боях УПА чимало закарпатців. Назвемо, лише деякі імена: Василь Кузьмик, Іван Кедюлич, Іван Рошко-Ірлявський, Юрій Борош, Андрій Стерчо, Василь Кобрин, Іван Криса, Михайло Симинець, Василь Попович, Андрій Грицак, Олена Коперльос, Іван Кувік, Іван Сабад. Перелік можна подовжити на сотні людей.

Іван Шпонтак (Бурлака) очолював всю кількарічну боротьбу УПА в Закерзонні, був, після захоплення чехословацькою спецслужбою, виданий польському комуністичному режимові та засуджений до страти (замінено на 25 років ув'язнення).

Іншої позиції щодо Закарпаття притримувалися в ОУН Степана Бандери. Восени 1939 р. його Краківський центр направив сюди Михайла Габовду та Дмитра Бандусяка із завданням організувати націоналістичне підпілля. З'ясувалося, що ґрунт для цього був благодатний. Адже дії окупантів, спрямовані на нещадну заборону будь-яких проявів українства, репресії, викликали у середовищі національно-свідомих українців, зокрема у молоді, вихованої у Пласті, "Просвіті", котра пам'ятала злет національного духу під час

кількамісячного існування автономної Карпатської України, прагнення організувати їм спротив. Тож, ще до приїзду М. Габовди та Д. Бандусяка, уже влітку 1939 р. у Закарпатті самочинно починають виникати гуртки, що склалися з колишніх пластунів та членів ОУН доокупаційних часів.

У лютому 1940 р. у м. Хуст було проведено збори патріотів, у яких взяли участь А. Цуга, М. Габовда, М. Орос, В. Маркуш, І Романець, П. Погоріляк, С. Пап. На зборах було прийнято рішення об'єднання підпільних груп та утворення Закарпатської крайової організації ОУН(Б). Вона почала швидко зростати. Всього впродовж 1940 – 1942 рр. до неї входило понад 150 осіб, а територіально охоплювала все Закарпаття. Крайовим провідником було обрано Андрія Цугу (псевдо – "Дуб", "Мур") з Малого Березного.

Членами організації переважно були учні і студенти середніх навчальних закладів краю, а основні осередки припали на Хустську, Мукачівську та Ужгородську гімназії, мукачівські торгівельну академію та вчительську семінарію, Ужгородську духовну семінарію. Практично це був цвіт тодішньої молоді інтелігенції Закарпаття. Окрім студентів та гімназистів, членами організації були також 9 священників та слухачів духовної семінарії, 9 службовців, 4 вчителі, 13 – 15 селян, 12 робітників, в т. ч. і 4 безробітні, 5 торгівців тощо.

Структура Закарпатської крайової організації ОУН(Б) відповідала всім нормам суворої конспірації. Була п'ятиступеневою. Члени кожної структурної одиниці знали лише тих, хто входив до неї, що дозволило організації продовжувати підпільну діяльність, залучати нових членів, ще понад рік після перших арештів.

Найнижчою одиницею в організації була "клітинка" (від 3 до 5 членів), далі йшла "ланка", що охоплювала до 3 "клітин". Ланки входили в осередок на чолі із проводом (3 – 4 осіб), а осередок – в один із трьох округів, на які було розділене Закарпаття.

Керівники округів були членами найвищого керівного органу – крайового проводу. Східним округом керував о. Петро Погоріляк, Середнім – Дмитро Бандусяк (він же організаційний референт та заступник крайового провідника),

Західним – Михайло Габовда (він же референт зв'язку із вищим керівництвом ОУН у Кракові та Львові. Очолював крайовий провід, як зазначалося, Андрій Цуга.

Упродовж 1940 – 1942 рр. склад проводу зазнавав окремих змін. Загалом у ці роки, окрім А. Цуги та керівників округів, у провід також входили: референт із ідеології Іван Романець (до арешту у квітні 1941 р), референт із пропаганди (спочатку Василь Потушняк, потім Степан Пап), референт із військових питань Михайло Кіштулинець та відповідальний за роботу із молоддю (ним почергово були – Михайло Орос, до арешту навесні 1941 р., Андрій Глуханич та Василь Маркуш).

При проводі працювали дві робочі групи. Перша, відповідальна за друкарську техніку (Федір Тегза, Василь Хромей та Василь Янчі), друга – за зв'язок із Краковом, а потім, із липня 1941 р. – зі Львовом, де перебував Провід бандерівського крила ОУН (І. Романець, М. Габовда, Василь Мордованець, Андрій Глуханич).

Підтримуючи із центральним керівництвом контакт, закарпатці нелегально переходили кордон, посланці прибували і звідили. Навесні 1941 р. закарпатці взяли участь і у II Великому зборі ОУН, а у другій половині лютого – першій половині березня 1942 р. у Закарпатті побував, за дорученням керівництва, з метою "допомогти розбудувати організаційну сітку, користуючись досвідом, набутим у Галичині", Роман Борковський. У Кракові окремі керівники отримали і вишкіл.

Кошти, необхідні для роботи організації, надходили від членських внесків. Певну допомогу коштами, технікою (зокрема був переправлений ротапринт) та літературою надавав центральний Провід ОУН.

Восени 1940 р. було утворено "дочірню" (яка, втім, незабаром стала базовою) структуру — молодіжну секцію крайової організації під назвою: "Юнацтво ОУН", яку очолив уродженець с. Буштино Михайло Орос (псевдо – "Хміль", "Данило").

"Юнацтво ОУН" складалося із трьох осередків: Хустського, Мукачівського та Ужгородського, а ті, відповідно, ділилися на "ланки" та "клітинки". Ще одна

юнацька "ланка" діяла у Виноградіві, на базі місцевої торгівельної школи. Хустський осередок очолював учень п'ятого класу Хустської гімназії Василь Маркуш (Маркусь), Мукачівський юнацький – Василь Ліба, Ужгородський – спочатку Андрій Грицак, пізніше – Василь Шимоняк. Після арешту Ороса, наприкінці літа 1941 р. "Юнацтво ОУН" очолив В. Маркуш. Цікаво, що окремо від юнацьких функціонували дівочі "клітинки", зокрема дві (які, до речі, гортійцям викрити так і не вдалося) у гуртожитку сестер Василянок в Ужгороді. Показово, що "молодіжка", яка базувалася переважно у навчальних закладах міст, розвивалася інтенсивніше за структуру "старшого членства" ОУН. Та найбільше членів мала у Хусті, а також у Білках, Буштині, Тернові, Старому Давидкові, селах Перечинщини.

Метою крайової організації ОУН було визволення Закарпаття з-під угорської окупації та воз'єднання його із майбутньою "Великою Українською державою", а те що така постане, закарпатські патріоти свято вірили.

Український напрям у Закарпатті одразу ж після її окупації новою угорською владою «защищався», більшість активістів і січовиків було заарештовано, частину розстріляно, частина перейшла кордон СРСР. Під особливим контролем продовжували перебувати січовики, які не імігрували до СРСР у пошуках кращого життя або не виїхали на заробітки до Німеччини, Угорщини, Чехії, Белгії. Ті, хто перебував в угорській армії і мав за плечима активне націоналістичне минуле, у 1942 р. потрапив за ґрати. Молодь почала проходити примусовий військовий вишків у школах «Левенте».

Не дивлячись на це закарпатські патріоти не відкидалися і збройні методи, організація повстання проти окупантів. Для цього інтенсивно заготовлювалася зброя, проводилося навчання з метою володіння нею. Планувалося створення партизанських загонів.

До другої річниці проголошення незалежності Карпатської України – 15 березня 1941 р., І. Романець, зі своїми побратимами, зірвали з Хустського замку угорський прапор і на його місце вивісили український, який пошила Марія Бісун. Безсумнівно – це був подвиг молодих, свідомих того, що вони чинять, героїв. Це

був чіткий символ, того, що Закарпаття вже ніколи не "належатиме Угорщині". На Красному полі таємно був встановлений дубовий хрест за загиблими карпатськими січовиками із написом "Борцям за волю України".

Активні дії підпільників дуже стурбували угорську владу. Почалися розшуки та арешти. До рук жандармів потрапили Д. Бандусяк, М. Орос, І. Романець, П. Кришка, М. Бісун, А. Шевера, Ю. Неймет, В. Обручар, М. Човганин. Однак, завдяки конспірації та стійкості арештованих, організація продовжувала діяти ще рік.

Серед напрямків діяльності націоналістів був і випуск нелегальної газети "Чин". Загалом вийшло від 4 до 6 номерів, накладом по 50 – 60 примірників. На початках редактором газети був референт з ідеології, колишній студент Мукачівської торгівельної академії, уродженець с. Великий Раковець Іван Романець (псевдо "Смерека" та "Сухий"), матеріали друкував технічний референт Федір Тегза із с. Березова, розмножував Василь Хромей із с. Тернова, а статті писали Василь Маркуш із Бедевлі, Дмитро Бандусяк із Ясіня та ін. І. Романюк випустив два номери газети у січні та березні 1941 р. У них були надруковані статі про Т. Шевченка, про політичне становище на Закарпатті та ставлення ОУН до Угорщини. Оскільки І. Романюк 6 квітня 1941 р., після зняття із Хустського замку угорського прапора та встановлення синьо-жовтого, був заарештований, то третій номер газети, який вийшов у серпні 1941 р., редагував Степан Пап (псевдо "Пугач").

Газету друкували на ротапринті, який доставили із Кракова і який зберігався у хаті В. Хромей, що знаходилася у лісі. Влітку 1941 р. там же була видрукувана нелегальна брошура "Обвинувачую Мадярщину", що складалася із 95 пунктів злочинів Угорщини проти закарпатських українців. Автором тексту був С. Пап.

Степан Пап народився 11 березня 1917 р в с. Березово, на Хустщині. У 1937 р. закінчив Хустську гімназію, був карпатським січовиком, тож після загарбання Карпатської України гортіївцями зазнав тортур у концентраційному таборі Ворюлопош. Після звільнення влітку 1939 р. продовжував навчання в Ужгородській духовній семінарії, яку закінчив у 1941 р. і став священником і с. Білки. За участь у

підпільній організації був заарештований 5 березня 1942 р. Угорська контррозвідка здогадувалася про авторства С. Папа брошури та програми, тож він сидів в угорських тюрмах аж до 1945 р. Після війни жив у Кошицях (Словаччина), став священником, редактором журналу "Благовісник", публіцистом, а також автором низки історичних праць, у т. ч. із початків християнства на Закарпатті. Помер у 1990 р. Подаю зміст брошури:

"Обвинувачую Мадярщину"

"УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

*Я, син Твій, подаю скаргу перед Тобою на народ мадярів, -
який від віків веде боротьбу проти Твоєї свободи й самостійності, -
який віками нас душить. Мадяри протягом століть тримали над нами свої
залізні руки, жили з нашого поту, це народ, якого кожна сторінка в історії
Закарпаття, наші предки - діди і батьки, матері й діти, називають вбивцями
духа і тіла тисячів і тисячів синів Закарпаття. Я один з тисячів тих, що в новій
неволі після тюрми, концентраційного табору і поліцейського нагляду, стаю до
нової боротьби проти Мадярщини, в надії здобуття волі, і в ім'я замучених кладу
скаргу на народ мадярів за всі побої, за рани і за кров, у вірі, що український народ
заступиться за своїх синів.*

Перед тобою. Український Народе, обвинувачую Мадярщину:

- за розбиття руського князівства наших предків Закарпаття і вбиття князя
Лаборця,*
- за поневолення українського народу Закарпаття,*
- за закріпачення українського народу Закарпаття,*
- за мучення українського народу Закарпаття на будовах замків, фортець,
каштелів і латинських костелів,*
- за продавання закарпатських кріпаків у неволю,*
- за вигнання з міст Закарпаття українського населення,*

- за ліквідацію руських церков у містах, за заборону русинам оселятись у містах Закарпаття,
- за нищення й фальшування документів про Закарпаття,
- на насильне переводжування русинів на протестантизм і проголошення русинів протестантами,
- за ув'язнення єпископа Василя Тарасовича і вигнання його з його монастиря та за знуцання над іншими мукачівськими Єпископами,
- за недотримання пунктів договору про заключення Унії,
- за погірдливе відношення до мукачівських руських єпископів, за покладання їх суфраганами латинського єпископа,
- за заборону руським єпископам Закарпаття висвячувати руських священників і будувати нові руські церкви,
- за побори десятини від русинів латинськими плебанами і протестантськими пасторами,
- за примушування русинів святкувати латинські свята,
- за забрання чудотворних руських ікон з Клокоцова, Вовчі, Миколи і Павлова,
- за забрання Спішських руських парафій та парафій Липтова і їх латинизовання,
- за вигнання з руських сіл руських священників і посадження туди латинських,
- за виготовлення плану цілковитої ліквідації руської Церкви на Закарпатті,
- за неохоту випустити з кріпацтва руських священників навіть за викупне,
- за намагання зліквідувати руську богословську школу в Мукачеві,
- за погорджування руським священством і народом,
- за наганяння русинів у руські свята на роботу,
- за насилля над з'єдининими Мукачівськими єпископами зі сторони латинських ягерських єпископів,
- за висміювання руських богословів і їх віри і за переводжування їх на латинство,
- за роблення перешкод, щоби Апостольський Престол не канонізував Мукачівську єпархію, заборону засновувати руські школи по селах,

- за змадяризованя Потисся й Залісся,
- за матеріальне нищення русинів визискуванням магнатами, латинянами, протестантами, війнами, розбоями,
- за ставлення перешкод у засновуванні Кошицького, а потім Пряшівського вікаріяту й єпископства,
- за поступову ліквідацію руських шкіл, за мадяризацію руських шкіл,
- за закриття Літературної Спілки Пряшівської й заборону видавати руські книжки для народу,
- за арештування й биття Олександра Духновича та переслідування інших священиків,
- за поставлення Олександра Духновича під поліцейський нагляд,
- за атенат на життя Олександра Духновича, за стріляння на Адольфа Добрянського в мадярському парламенті,
- за стріляння на Адольфа Добрянського на вулиці Пешту, за атенат на Адольфа Добрянського в Ужгороді,
- за відмовлення допомоги руському населенню в роках голоднеч,
- за перекладування руської інтелігенції з Закарпаття в глибину Мадярицини,
- за назначування єпископами Закарпаття мадярофілів і мадярів,
- за насильне впровадження в богослуження руської греко-католицької Церкви мадярської мови, за видання мадяризаційних законів,
- за нелегальну мадяризацію,
- за витворення групи ренегатів з метою ведення пропаганди мадяризації,
- за настрашування свідомих русинів жандармами, робленням обшуків, переслідуванням за передплату чи читання руських газет,
- за будовання на руських селах мадярських латинських і реформатських костелів з метою мадяризації русинів,
- за нагінку на Володимира Гнатюка й запричинення йому важкої хвороби,
- за ожебрачення Закарпаття так, що сотисячі русинів Закарпаття були примушені іти в еміграцію в чужину,

- за святкування мадярами Міленніума - тисячоліття ювілею поневолення закарпатських українців,
- за ліквідацію всіх проявів руського культурного життя,
- за посилення між русинів до США мадярофільських агентів для пропаганди між русинами - переселенцями в США мадярофільства,
- за планову мадяризацію греко-католицької Церкви Закарпаття, за введення мадярської мови до руських церков Потисся проти волі вірників,
- за забрання з руських церков і парафій в Потиссі руських і церковнослов'янських книг,
- за фальшування виборів до парламенту і за побої та вбиття багатьох русинів під час виборів,
- за насилля над Товариством св. Василя Великого в Ужгороді, за поставлення його під поліцейський нагляд і за постійну присутність поліцайта на засіданнях Товариства,
- за переслідування, мучення і ув'язнення мужчин і жінок, які під титулом повороту до православ'я поставились проти мадяризації церкви й школи на Закарпатті, і за їх несоромне відсудження на роки в'язниці,
- за заборону азбуки і введення мадярських букв до богослужебних книг руської Церкви,
- за мадяризацію назв сіл, гір, рік, хотарів, щоби так закрити первісні руські назви,
- за введення в першій світовій війні латинського календаря з метою мадяризації,
- за поставлення проти автономії греко-католицької Церкви Закарпаття,
- за повішення й розстріли соток закарпатських українців під час першої Світової війни,
- за вічну боротьбу проти української самостійності й вічне прагнення уярмити закарпатських українців,
- за фальшування історії,

- за вічне спільництво з ворогами українського народу в боротьбі проти українського руху боротьби за самостійність,
- за витиснення українського народу з низин, із споконвічної його землі в гори,
- за кроваве здавлення кожноразової спроби нашого народу визволитися з мадярського ярма,
- за постійне фальшування статистики про число українців на Закарпатських землях,
- за колонізацію Закарпаття німцями й мадярами,
- за планове тримання народу Закарпаття в неграмотності,
- за насильну мадяризацію прізвищ,
- за ліквідацію всіх культурних українських організацій і установ,
- за економічне нищення українського народу,
- за віддання нашого народу на сваволю й повне визискування жидам, які зробили його вічним довжником і підданим,
- за повсякчасне неuzнання природних прав нашого народу,
- за утримування постійної нужди на Закарпатті,
- за неuzнання української національності й надання народові поневолюючої назви: "мадярський рутен, мадярський русин, мадярський греко-католик, мадяр греко-католицького обряду тощо",
- за вічне прагнення до мадярсько-польської спільної границі коштом поневолення українського народу Закарпаття,
- за персекуцію українського духа й національності в інтелігенції й народі Закарпаття,
- за Лекс Аппоніяна, яким заперто всі українські школи Закарпаття, навіть і релігію заборонено вчити по-українськи й примушувано дітей молитись по-мадярськи,
- за закривання пропагандою перед світом своїх злочинів на українському народі Закарпаття,
- за спробу знову обманути закарпатських українців після програної першої Світової війни різними обіцянками, вирахованими на обман,

- за утримування на Закарпатті в роках 1919-39 плачених агентів Бродія, Фенцика і інших з завданням туманити народ, розбити його на москвофілів і "тутешняків" та ніяк не допустити до українського національного освідомлення закарпатців,

- за фальшиву пропаганду, поширювану в світі про Карпатську Україну,

- за висилання в роках 1938-39 на Карпатську Україну терористів,

- за насильне відобрання у 1938 році південних частин Закарпаття з Ужгородом, Мукачевим і Береговим,

- за окупацію Карпатської України, розбиття самостійної, незалежної держави закарпатських українців у 1939 році й нове поневолення народу,

- за розстріли полонених оборонців волі Карпатської України, ограбування трупів полеглих, за вбивання свідомих українських інтелігентів і селян, за ув'язнення тисячів,

- за переміни шкіль на тюрми, за побої, за відвезення ув'язнених в концетраційний табір,

- за насильну експортацию з Хуста єпископа Діонізія Нярадія, та насильне вивезення з Закарпаття оо. Василян,

- за закриття українських гімназій, горожанських шкіл, торговельної академії й народних шкіл, за перемінення їх на мадярські,

- за палення українських книг з бібліотек Закарпаття,

- за матеріальну експлуатацию Закарпаття протягом років окупації, за причинення шкоди Закарпаттю в висоті понад три і півмільярда доларів,

- за персекуцію населення в роках окупації перекладуванням інтелігенції в глибину Мадярицини, за ув'язнення, мучення у в'язницях, розстріли й вішання,

- за знищення пам'ятників карпатоукраїнських будителів Митрака і Добрянського в Мукачеві і Ужгороді,

- за план виселити закарпатських українців із Закарпаття.

Народе мій!

*Це уведені лише найголовніші точки обвинувачення. Мадярів обвинувачує кожна сторінка нашої історії, тому, -
суди їх у своїй справедливості,
суди їх у своїй величі, як вільний і самостійний народ, народ з великою історією боротьби за свободу й самостійність,
суди їх гідно великих вчинків твоїх великих синів,
суди їх твердо й по-лицарськи, -*

й відплати їм за все, що настраждали Твої сини й дочки, за час довгих віків поневолення, - відплати їм і за побої, і за рани, і за кров!"

Серед напрямків діяльності були і ведення легальної пропаганди. Зокрема вона вбачалася у спробах видання літератури українською мовою легально.

Для цього на початку 1941 р. референт із пропаганди крайового проводу ОУН Василь Потушняк (псевдо "Донський") - брат відомого письменника та археолога Федора Потушняка, мешканець с. Осой Іршавського району, випустив у Виноградіві накладом 1000 примірників "Наш календарчик. 1941".

У другій половині червня 1941 р. у Тячеві вийшов накладом 1000 примірників "Збірничок гуцульських народних пісень "коломийок" В. Піпаша-Косівського, а на початку 1942 р. він же видав "Дві зірки... і інші оповідання для молоді".

Всі три книги вийшли на літературній українській мові, хоча про це ніде не вказувалося. Календарчик цензура пропустила, бо повважала його церковним виданням, збірничок коломийок – тому, що, мовляв, так на Рахівщині співають, а щоб її перехитрити із "Двома зірками", автором зі звороту титульної сторінки зазначив, що вони "написані гуцульським діалектом". Насправді ж, навіть суто гуцульські діалектизми в ній були відсутні, все було на літературній українській мові.

Через структури "Юнацтва ОУН" книги розповсюджувалися по всьому Закарпаттю, а кошти за реалізацію йшли на потреби організації. Надалі В. Піпаш та В. Маркуш підготували перший номер легального журналу "Гуцульське слово",

випуск якого планувався здійснювати щоквартально. Однак він був конфіскований поліцією вже під час набору у друкарні в м. Тячеві.

Із квітня 1941 р. почалися арешти. Якщо проаналізувати, то це був надзвичайний героїзм – одних членів організації арештовували (вони, не зважаючи на надто жорстокі катування, нікого не видавали), ті, що були на волі, жили легально, адже були впевнені у своїх арештованих друзях, і ще понад рік продовжували боротьбу за звільнення Закарпаття з-під мадярів. Загальне число заарештованих за участь у оунівському підпіллі до липня 1942 р. сягнуло 126 осіб. В'язнів надзвичайно жорстоко, неймовірно по-садистському катували. Андрієві Глуханичу вдалося із в'язниці втекти.

17, 22, 24 липня 1942 р. у Ковнер-каштелі (від назви в'язниці учасники підпілля отримали найменування "ковнерівці") у Мукачеві відбулися три закриті судові процеси. Більшість підпільників була засуджена на різні строки ув'язнення — від кількох місяців до 12 років. Через певний час, на клопотання єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Олександра Стойки та, як згадує Маргарита Бабота, хорватського маршала Славки Кватерника, майже всі, окрім керівників, були амністовані.

Частина українських патріотів арештів та суду уникла. По-перше, всі в'язні, окрім А. Ворона, трималися дуже мужньо, соратників не виказували. Тож про декого слідчі не довідалися. По-друге, мабуть угорська влада із пропагандивних міркувань не прагнула, щоб число засуджених було ще більшим, бо тоді довелося б визнати те, що заперечувала – на Закарпатті існують і українці, і масовий український рух.

Після звільнень дехто із "ковнерівців" відновив зв'язки із ОУН-УПА. Цікаво, що коли Червона Армія наблизилася до Карпат, з проханням "зв'язати його з УПА, мовляв, мадярська армія згідна здати УПА зброю, тільки б УПА пропустило армію без бою", до Юрія Бандусяка звернувся угорський полковник Ожват, той самий, котрий керував слідством над "ковнерівцями". Прохання Ю. Бандусяк виконав. У грудні 1943 р. угорським військовим літаком до Будапешта вилетіла українська делегація. Тут відбулися переговори, за якими між УПА та

Угорщиною було укладено угоду про нейтралітет, а при угорському генштабі у Будапешті було утворену військову місію УПА. Цікаво, що з угорського боку в переговорах брав участь начальник генерального штабу генерал Ф. Сомбатгеї, за наказом котрого відбувалися ковнерівські судові процеси, а з українського – Є. Врецьона (Волянський), один із організаторів збройного опору Карпатської Січі угорській агресії в березні 1939 р.

У січні 1945 р. організація ОУН була відроджена. На цей раз ставилося завдання боротьби із радянськими окупантами та проголошення самостійної Української держави. Новий склад проводу представляли Д. Бандусяк (голова), М. Габовда, М. Орос. І. Немеш.

Організація зростала. Однак у червні 1945 р. органи держбезпеки СРСР вийшли на слід її діяльності. У липні-червні того ж року були проведені арешти. Д. Бандусяк загинув у бою з енкаведистами на Міжгірщині. А. Цуга, під час перестрілки на явочній квартирі, був поранений і помер. Інших учасників підпілля – 12 чоловік (за винятком окремих, приміром, В. Маркуша (Маркуся), котрим удалося емігрувати за кордон) було засуджено до різних строків ув'язнення, а М. Габовду та М. Ороса – до розстрілу. М. Габовду було страчено (у 1992 р. – реабілітовано), а М. Оросу, Президія Верховної Ради СРСР, врахувавши те, що він був делегатом З'їзду Народних комітетів Закарпатської України, замінила страту на двадцять років ув'язнення.

Існування, в умовах заборони та нещадного переслідування окупаційним гортіївським режимом будь-яких проявів українства, крайової організації ОУН (Б), метою діяльності якої була незалежна Українська Держава, підтверджує український характер краю, єдність закарпатців зі всім українським народом. Показовим є те, що приймав участь у ній найкращий цвіт нашої молоді. Це були як представники молоді інтелігенції – учителі, студенти, священники, школярі, службовці, так і робітники, селяни, торговці. Вони були абсолютно впевнені, що закарпатці – частина великого українського народу. Молоді патріоти, націоналісти готові були боротися за те, щоб наш край назавжди був звільнений з-

під мадярського іґа та увійшов у склад незалежної соборної Української держави. Вони свято вірили, що така буде, і прагнули докласти всі свої зусилля для цього.

Поміж "ковнерівців" було чимало, у майбутньому, відомих особистостей. Це, зокрема, єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії Іван Маргітич, професор університету ім. Лойоли (США), академік НАНУ Василь Маркусь (Маркуш), професор УжНУ Василь Худанич та інші.

Після знищення вищезазначеної організації ОУН, визвольна боротьба продовжилася. На Закарпаття здійснювали рейди загони УПА із території сусідніх областей. Водночас діяли і суто місцеві боївки. У 1949 р. у нашій області відбулося пожвавлення діяльності УПА. Очевидно, це сталося в результаті проведення колективізації, репресій проти населення та намаганням людей чинити їм спротив.

Найбільш значною була діяльність УПА з участю закарпатців на території Хустського, Тячівського, Рахівського, Воловецького та інших гірських районів, де боївки протрималися до 1952 р. Цікаво, що в УПА воювали навіть закарпатські румуни, пдо прикладу - Геогій Гузо із с. Середнє Водяне. У селі Драгові, що на Хустщині, був унікальний випадок, коли двоє братів-упівців Юрій та Микола Яреми пробули на нелегальному становищі аж до 70-их років ХХ ст.

Окрім боївок існувала широко розгалужена мережа націоналістичного підпілля. У багатьох місцях організації, гуртки виникали самоініціативно, самочинно, без будь-якого зв'язку з проводом ОУН. Загалом було, хоча, мабуть, не за повними даними, зафіксовано близько 20-ти організацій, які діяли в різних районах Закарпаття. Підкреслюємо, що всі вони були в руслі українському національно-визвольної ідеї. Жодної організації у русинському (тобто, як окремого народу) руслі не було. Назви організацій були найрізноманітнішими – від "Волі", "Нескореної юності", "Союзу визволення Закарпаття" — на Мукачівщині, "Смерть" (Ужгород), "Закарпатоукраїнських повстанців" (Перечинщина, Ужгородщина), "Лілеї" (Міжгірщина), до "організації ОУН" у Виноградівському політехнікумі, Хусті тощо. Зафіксовані випадки перетворення підпілля на боївки, так як це сталося із ОУН у Великому Бичкові та навколишніх

селах Рахівщини. Неповність даних, на наш погляд, викликана ще й тим, що про деякі організації та учасників підпілля органи НКВС та МГБ так і не довідалися. Для прикладу, мешканець Великого Бичкова Микола Корж лише після проголошення незалежності України повідомив авторові про свою належність до оунівського підпілля, зокрема, про поїздки, як зв'язкового ОУН, ще, навіть, у 1954 р. до Великого Березного та Києва.

Після знищення радянським режимом українського націоналістичного підпілля та боївок ОУН, із другої половини 50-х років ХХ століття на Закарпатті, як і у всій Україні, настав новий етап боротьби за національне звільнення. Пов'язаний він з тими, кого прийнято називати шістдесятниками та дисидентами. Серед них було чимало наших краян.

2.4. Проголошення Карпатської України.

На основі рішень Сен-Жерменського (1919 р.) і Трианонського (1920 р.) договорів Підкарпатська Русь була включена до складу Чехо-Словацької республіки на правах автономії. Проте реальний автономний статус Карпатської України, передбачений договорами, так і не був забезпечений чехословацьким окупаційним урядом. У 1920-30 рр. українська громадськість і політичні партії на Закарпатті активно виступали за надання Карпатській Україні автономії, створення Української національної держави і воз'єднання у Соборній незалежній українській державі. Для цього регулярно проводилися народовецькі з'їзди.

Президент Чехо-Словаччини Едвард Бенеш усвідомлював складнощі діяльності уряду в умовах багатоетнічності республіки. Він проголошував намір перебудувати її «...в державу, де цілковито рівноправні народи мали б своє власне управління...». 20 лютого 1937 року опублікували спеціальне комюніке з основними настановами, що передбачали зміну політики стосовно національних меншин. Але жодних практичних заходів у той час не вжили.

29 травня 1938 року Центральна Руська Народна Рада столиці Карпатської України Ужгорода поставила вимогу до уряду Чехо-Словаччини про впровадження статусу автономії краю, посилаючись на положення Сен-Жерменського договору та конституції. 9 вересня 1938 року до Праги прибула делегація з 10 представників Української Центральної Народної Ради для перемовин про статус автономії у Чехо-Словацькій державі. 4 жовтня будапештський уряд запропонував Німеччині приєднати Закарпаття до Угорщини. В цьому його підтримував уряд Польщі, виходячи з того, що існування української автономії активізує незалежницьку діяльність українців у Польщі.

Після підписання Мюнхенської угоди чотирьох держав (30 вересня 1938 року) складне міжнародне становище Чехо-Словаччини і всезростаюча боротьба українського населення за політичні права примусили чехословацький уряд погодитися надати Підкарпатській Русі статус автономної республіки.

22 листопада 1938 р. празький парламент ухвалив конституційний закон про автономію Карпатської України, внаслідок чого Чехо-Словаччина перетворилася на федеративну державу чехів, словаків і карпатських українців (русинів).

8 жовтня 1938 р. утворено перший автономний уряд (Рада Міністрів Підкарпатської Русі), який очолив Андрій Бродій (затверджений центральною владою 11 жовтня 1938 р.). До складу кабінету увійшли діячі як русофільського (А. Бродій, Е. Бачинський, І. П'єщак, С. Фенцик), так і українофільського (Ю. Ревай та А. Волошин) напрямків.

Однак проугорська політика Бродія, який ще до свого призначення вів таємні переговори з Угорщиною про приєднання краю, викликала незадоволення українського населення в Закарпатті і стала причиною рішучих дій Чехословаччини. 26 жовтня 1938 року А. Бродія усунуто з посади голови кабінету і в той же день арештовано загонами чехословацької воєнізованої поліції за «державну зраду і шпигунство». Загалом кабінет проіснував всього 15 днів і провів тільки 3 засідання.

Новим прем'єр-міністром Карпатської України став лідер Християнсько-народної партії Августин Волошин. Голова краю у присутності міністра Е. Бачинського, чеського генерала О. Сватека і віцегубернатора О. Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій Республіці.

У виголошеній прем'єрській промові Волошин заявив, що населенню Закарпаття будуть забезпечені їх «культурні, національні та господарські здобутки». Наступного дня 27 жовтня газета «Нова свобода» опублікувала звернення Української Народної Ради і очільника Карпатської України до українців світу.

Автономний уряд дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» найменування «Карпатська Україна». Нова назва суперечила Конституції ЧСР і не була затверджена Національними зборами (22.11.1938). 25 листопада кабінет Волошина видав розпорядження про запровадження на території краю української мови як офіційної.

Рішенням Першого Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. північно-західна частина Карпатської України (Ужгородський, Мукачівський і Севлюський повіти) з містами Ужгород, Мукачево і Берегове були передані Угорському королівству. В даних адміністративних одиницях, які становили близько 12 % території регіону, у 97 населених пунктах проживало близько 175 тис. осіб, серед яких понад 33 тис. українців.

За цих умов столицю Карпатської України 10 листопада перенесли до Хуста, де й розмістилася канцелярія Августина Волошина.

Для захисту автономної незалежності і боротьби з угорськими та польськими військовими формуваннями створили збройні сили Карпатської України — Організацію Оборони «Карпатська Січ», велику допомогу в створенні якої надала Організація Українських Націоналістів. Проблема тероризму, як з боку угорців, так і поляків, стала дуже важливою, навіть перекривалися кордони з Угорським королівством та Польською республікою. Влада автономії неодноразово посилювала ноти протесту, але офіційні Варшава та Будапешт їх відверто ігнорували.

Уряд Августина Волошина активно здійснював заходи, спрямовані на розбудову української держави. Налагоджувалася робота промисловості, транспорту, торгівлі, українізувалась система освіти, видавнича справа, державна адміністрація.

Незважаючи на важкі тогочасні умови в Карпатській Україні працювали школи, були відкриті нові освітні заклади. Виходив щоденник «Нова свобода» (редактор В. Гренджа-Донський), національно свідома молодь видавала провокаційну газету «Наступ» (редактор С. Росоха), селяни мали свій друкований орган — «Карпатську Україну» (редагував Ю. Таркович).

До Хуста приїхали відомі українські письменники Олександр Олесь, Улас Самчук, які створили літературно-мистецьке товариство «Говерля», і почали видавати однойменний місячник під редакцією Олега Ольжича-Кандиби. Своє товариство створили російськомовні письменники.

Сюди також перебрався державний театр «Нова сцена» (режисер Ю. Шерегій), який наприкінці листопада 1938 р. показав виставу «Запорожець за Дунаєм».

Каленик і Петро Лисюки з української діаспори, створивши першу в Закарпатті кіностудію, розпочали зйомки фільму, котрий пізніше назвали «Трагедія Карпатської України».

12 лютого 1939 р. відбулись вибори до Сойму Карпатської України, на яких абсолютну більшість голосів виборців (близько 92,4 %) здобули кандидати Українського Національного Об'єднання.

15 березня 1939 р. Сойм (голова А. Штефан) проголосив повну державну самостійність Карпатської України. Прийнята парламентом конституція Карпатської України (Конституційний закон ч.1), визначила назву держави (Карпатська Україна), державний устрій (президентська республіка), державну мову (українська мова).

Державним прапором та гімном республіки були визнані синьо-жовтий стяг і український національний гімн «Ще не вмерла України..». Герб — червоний

ведмідь на лівому срібному півполі й чотири сині та три золоті смуги у правому півполі та тризуб з хрестом на середньому зубі.

Президентом Карпатської України обрали Августина Волошина, який призначив прем'єр-міністром нового уряду суверенної держави Юліана Ревая.

Головою Сойму обрано Августина Штефана, заступниками Степана Росоху та Федіра Ревая.

З трибуни Сойму Волошин заявив: «Наша Земля стає вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути українська. І коли б навіть нашій молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди український, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого українського народу».

Волошин після проголошення Незалежності відразу ж звернувся з телеграмою особисто до Адольфа Гітлера з проханням про визнання Карпатської України під охороною Третього Рейху та недопущення її захоплення Угорським королівством.

Але вранці німецький консул у Хусті порадив українцям «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у цій ситуації не може, на жаль, прийняти Карпатську Україну під протекторат»

Але Німеччина не була єдиним варіантом зовнішньополітичної підтримки для регіону. Відомо про інші напрями, які у дуже короткий період уряд Волошина намагався прозондувати:

1. Уряд Волошина звертався до країн Заходу. Ми маємо телеграми, що надсилали до Вашингтона через посольство Америки в Празі. У Празі був секретар Джордж Кеннан, який став автором відомої концепції стримування Радянського Союзу, засадничої геополітичної стратегії в період Холодної війни. Він на той час був у Закарпатті, він приїздив туди і описав цю ситуацію у своїх звітах. Був інтерес до Закарпаття зі сторони Вашингтона. Також знаємо, що думав про Закарпаття Рузвельт. У нас є донесення польського посла в Вашингтоні, який, спілкуючись з Рузвельтом 14 березня про події в Чехословаччині, почув від нього таку тезу, що “дуже добре, що

туди зайшли угорці, а не німці”. Це з точки зору американських інтересів. Уряд Волошина апелював до Заходу, щоб вони втрутилися в Будапешті, щоб припинити угорську окупацію Карпатської України... Також, були звернення до Франції.

2. Уряд Карпатської України звертався до Румунії, яка була природним союзником по Малій Антанті (це країна, яка забезпечувала продовольчу допомогу під час автономії), з проханням допомогти виперти угорські війська. На той час Румунія балансувала на межі конфлікту з угорцями через східну територію Закарпаття, де проживало румунське населення. І там була навіть потенційна загроза початку румунсько-угорської війни за розподіл Закарпаття. Закарпатська спадщина і війна за закарпатську спадщину, яку дуже підживлювали поляки. Вони мали там своє бачення.
3. Також, уряд Волошина звернувся до Угорщини. Слід зазначити, що уряд Волошина був налаштований мирно, він відправив делегацію для переговорів з угорським урядом.
4. Були звернення уряду Карпатської України до Югославії як колишнього члена Малої Антанти.
5. Були також звернення до Польщі з проханням про визнання і підтримку Карпатської України.
6. Уряд Карпатської України також звертався Ватикану.

Тобто, уряд Карпатської України пробував лавірувати й шукав міжнародну підтримку в різних країнах.

Міжнародне становище Карпатської України з кожним днем ускладнювалось. Угорське королівство, територіальні претензії котрої рішенням Віденського арбітражу були задоволені не повністю, безперервно здійснювала антиукраїнські дипломатичні демарші, направляла в Карпатську Україну провокаційні терористичні групи.

Уряд Польської республіки також неодноразово порушував перед Берліном питання про передачу, крім анексованої поляками Тешинської області ЧСР, ще й північних районів Закарпаття. Польську республіку

влаштовувало навіть повне підпорядкування його Угорщині. Тодішній режим Польської республіки ніяк не міг змиритися з існуванням поряд з Східною Галичиною осередку української суверенності й також засилав сюди свої диверсійні групи для саботажу та здійснення терористичних актів.

Гітлер намагався використати ситуацію в своїх цілях. Схиляючись до думки віддати все Закарпаття Королівству Угорщина, він робив це поступово, щоб ще більше прив'язати її до німецьких інтересів. І домігся свого, диктатор Угорщини М. Горті 24 лютого 1939 р. оголосив про приєднання до антикомінтернівського пакту.

У цих умовах Москва кваліфікувала наслідки Віденського арбітражу як порушення міжнародних норм. А поширювані пресою й дипломатами західних держав чутки про можливе використання закарпатської державності в цілях анексування інших українських земель розглядала як пропагандистські вигадки.

Гітлер, як засвідчили наступні події, не збирався відновлювати українську державність у будь-якій формі чи сприяти цьому.

У січні 1939 р. Радянський Союз розірвав дипломатичні відносини з Угорським королівством як з державою, що не має самостійної зовнішньої політики, рухається у фарватері Третього Рейху, зазіхає на українські землі.

10 березня 1939 р. на повідомлення західної преси і дипломатів, що нібито існують плани приєднання до Карпатської України Радянської України, відреагував Й. Сталін. Він назвав такі вигадки «підозрілим шумом», мета якого спровокувати конфлікт СРСР з Третім Рейхом без наявних на те підстав, не втримавшись від недолугих епітетів щодо Закарпаття.

Не всі українські діячі повністю усвідомлювали реальну ситуацію. Лідери Карпатської України сподівалися, що Третій Рейх погодиться на створення невеликої української держави в Карпатах. Але то було великою ілюзією, бо Берлін дбав лише про власні інтереси на Сході. Вирішення «українського питання»... аж ніяк не вписувалося в його загарбницькі плани.

6 березня 1939 року Гітлер вирішив остаточно ліквідувати Чехословацьку республіку, окупувавши Богемію і Моравію та давши дозвіл на окупацію Угорським королівством Карпатської України.

В ніч з 13 на 14 березня 1939 р. гортистське Угорське королівство, за підтримкою Третього Рейху розпочало війну проти Карпатської України. Президент А. Волошин віддав наказ видати резервну зброю Карпатській Січі.

За наказом чеського генерала Льва Прхали чеські військові частини 12-ої дивізії відійшли від кордону з Угорщиною у перший же день, рухаючись до польського кордону з метою повернення до Чехословаччини. По дорозі-втечі вони свою зброю – танкетки, броньовики, гармати, кулемети, міномети, десятки тисяч гвинтівок та пістолети віддавали не українським січовикам, а угорцям та румунам, а 14 березня при спробі січовиками отримати на чеських складах зброю, було розстріляно більше сотні українських патріотів.

Після зіткнень із чеськими військами Карпатська Січ взяла під контроль територію країни, хоча в цей час угорські війська вже захопили перші українські села: Підгіряни, Кольчино і Коропець.

З перших же годин угорського вторгнення частини Карпатської Січі вели кровопролитні бої з переважаючими силами противника по лінії Ужгород-Мукачево-Берегово-Севлюш. Зрозуміло, що шансів виграти в цьому зіткненні не було.

Найбільший бій відбувся на Красному полі. 16 березня 1939 р., зазнавши значних втрат, ворог зумів захопити Хуст, а 18 березня більша частина території Карпатської України була окупована угорськими військами. До 7 липня 1939 року вона була анексована.

17 березня 1939 на третій день окупації Карпатської України мадярські жандарми гнали на перевал через села Нижні Ворота, Верб'яз, Завадка колони полонених, переважно галичан-вояків Карпатської Січі і передали їх польській прикордонній службі, яка розмістила полонених у підвалах своїх казарм. Наступного дня, 18 березня 1939, до сходу Сонця полонені були розділені на колони, відконвойовані вліво і вправо від перевалу по лінії кордону приблизно на

півтора-два кілометри і розстріляні на закарпатській стороні над селами Нова Розтока і Верб'яж та між селами Петрусовицею, Жупанами і Лазами. Число розстріляних, за оцінками свідків, становило 500—600 полонених.[7],[8].

У гірських районах Карпатської України загопи «Карпатської Січі» продовжували боротьбу з угорськими регулярними частинами до кінця травня 1939 р.

У кінці березня 1939 р. президент республіки Августин Волошин і частина уряду на чолі з прем'єром Ю. Реваєм виїхала через Румунське королівство в еміграцію. Повноважні карпатоукраїнські представники залишили край через півтора місяця після початку прямої агресії Королівства Угорщина. До 30 квітня 1939 року в Хусті офіційно діяла Українська евакуаційна комісія на чолі з Володимиром Бірчаком.[9]

При захисті Карпатської України, за різними даними, загинуло від 2 до 6,5 тис. осіб.

Недовгий період існування Карпатської України став однією з найяскравіших сторінок багатовікової боротьби карпатських українців за встановлення української державності.

Упродовж 1939–1944 рр. у краї було паралізоване національне, духовне, освітнє життя часів Чехословаччини та Карпатської України, всі українські організації, що проповідували українські ідеї, об'єднання земель в єдину українську державу, розпускалися. Товариство «Просвіта», що діяло в краї ще з 1918 року, від 3 лютого 1940 року заборонялося, бо проповідувало ідеї українськості русинів Закарпаття.

Угорці взяли курс на докорінну зміну суспільно-політичного життя в краї: формування лише товариств і організацій, що сповідували доктрину віковичної єдності русинів та угорців в єдиній Святоштефанській державі.

Замість «Просвіти» весною 1941 року утворили Наукове Товариство Закарпаття на чолі з Іваном Куртяком, органом якого став проугорський журнал «Зоря». Головним завданням Товариства було сформувати граматику та словник русинської мови таким чином, щоб вони не були схожими ні з українською, ні з

російською літературними мовами, довести й започаткувати окремішність історичного шляху розвитку русинської мови, що сформувалася ізольовано від української культури й мови.

Розділ 3. ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ЗАКАРПАТТЯ З УРСР.

3.1. І З'їзд народних комітетів та його рішення.

28 жовтня 1944 року Червона Армія в ході Східно-Карпатської наступальної операції силами 4-го Українського фронту – 18 армії та 17-го гвардійського корпусу оволоділи всією територією Підкарпатської Русі. Під час наступу радянським військам довелось подолати добре обладнану угорську систему оборони («Лінія Арпада»).

Питання про долю Закарпаття, як і інших українських земель, не зникає з порядку денного міжнародних відносин. Зокрема, воно стає предметом складних зовнішньополітичних комбінацій чехословацького президента в еміграції Е.Бенеша в його центрально- і східноєвропейській політиці і особливо в намаганні зміцнити союзницькі відносини між ЧСР і СРСР.

Радянський Союз був єдиною країною, яка в спеціальній заяві засудила окупацію гітлерівцями 15 березня 1939 р. Чехії і Моравії та хортівцями — Карпатської України. У той же час СРСР шукав шляхів зближення з Німеччиною, посилення свого впливу на півдні Карпат. 17 вересня 1939 р. згідно з пактом “Ріббентропа-Молотова” Москва вводить свої війська в східну Галичину, зробивши вирішальний прорив у справі возз'єднання українських земель, який, зрозуміло, був неоднозначно зустрінутий світовим співтовариством. Час, обставини й форми його здійснення не викликали симпатії і кидали тінь на здійснення багатовікових національних прагнень українського народу. Серед небагатьох державних діячів Європи, що прямо й одверто підтримали цю акцію, був президент Чехословаччини Е.Бенеш, який 22 вересня 1939 р. в Лондоні зустрівся з послом СРСР у Великобританії І.Майським.

У ході цієї зустрічі вперше у чехословацько-радянських офіційних відносинах було порушено питання про післявоєнну долю Підкарпатської Русі — Карпатської України, причому Е.Бенеш допускав тільки два можливих варіанти вирішення цієї проблеми: цей край повинен залишитися складовою частиною Чехословацької республіки або, якщо СРСР стане сусідом Чехословаччини і буде

претендувати на нього, він може відійти до СРСР, але ні в якому разі не до Угорщини й не до Польщі.

Ці та подібні міркування Е.Бенеша ґрунтувалися насамперед на тактичних міркуваннях: аби заручитися підтримкою Радянського Союзу в питанні ліквідації наслідків мюнхенської змови і відновлення Чехословаччини в кордонах 1937 р. Аналіз взаємин між ЧСР і СРСР періоду Другої світової війни свідчить про те, що ні уряд Чехословаччини в еміграції, ні радянський уряд не мали чіткого уявлення відносно долі Закарпаття: їхні позиції мінялися залежно від розвитку подій на фронтах Другої світової війни. Красномовні такі факти: СРСР першим визнав чехословацький уряд в еміграції і в роки війни уклав і з ним ряд важливих угод і договорів, а саме: угоду від 18 червня 1941 р. про об'єднання сил у боротьбі проти нацизму й формування на території СРСР чехословацьких військових частин, до лав яких дістали дозвіл вступити уродженці Закарпаття, котрі в 1939–1941 рр. втекли до Радянського Союзу і опинилися в лабетах НКВС і концтаборах; Договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво від 12 грудня 1943 р., згідно з яким СРСР зобов'язувався не втручатися у внутрішні справи Чехословаччини після війни; договір від 8 травня 1944 р. про поступову передачу визволеної території чехословацькій адміністрації. Важливо, що у всіх цих радянсько-чехословацьких документах воєнного часу було зафіксовано визнання довоєнних кордонів Чехословаччини, включаючи її східну частину — територію Карпатської України (Підкарпатської Русі).

Однак зі вступом Радянської армії в жовтні 1944 р. на територію Закарпаття — СРСР почав порушувати попередні угоди, все активніше втручаючись у внутрішньополітичне життя визволеного краю. На зрозуміле занепокоєння й неодноразові дорікання чехословацького уряду, особисто Е.Бенеша радянській стороні, що вона порушує двосторонні й міжнародні угоди і має намір односторонньо вирішити питання про Закарпатську Україну, з Москви все впевненіше лунало у відповідь: “Народний рух на Закарпатській Україні не є випадковим явищем, він має свої національні і історичні корені, у зв'язку з чим

радянський уряд не може і не хоче його ігнорувати”, “не може заборонити закарпатським українцям висловити свою волю”.[13].

Важливим етапом визвольної боротьби краю стало возз'єднання краю з Українською РСР у складі СРСР. Ця проблема знайшла чільне відображення в радянській історичній літературі. Враховуючи її багатогранність, зупинимось лише на таких питаннях: діяльність на Закарпатті комуністичних партійних організацій та створення Народних комітетів; робота I з'їзду Народних комітетів Закарпатської України та прийняття ним Маніфесту про возз'єднання; здійснення новою владою важливих економічних і культурних заходів; підписання договору між СРСР і Чехословаччиною про Закарпатську Україну та історичне значення возз'єднання Закарпаття з Українською РСР.[23].

Потрібно відзначити, що визволення краю Червоною Армією від фашистських загарбників у жовтні 1944 р. стало поворотним моментом в його історії. Дослідники акцентували увагу надіяльності комуністичних організацій, які вийшли з підпілля й розгорнули широку політичну та організаторську роботу в масах. Вони простежили процес переходу влади до Народних комітетів, частина з яких була створена ще напередодні вигнання окупантів і відіграла певну роль в організації збройної боротьби проти них, а згодом – у відбудові народного господарства.

З перших днів після визволення Закарпаття від угорсько-фашистських окупантів розгорнувся рух за возз'єднання краю з Радянською Україною. В авангарді цього руху виступили місцеві комуністи. Проте їм в першу чергу необхідно було зміцнити комуністичну організацію краю, організаційно оформити її.

Знаменною подією в історії Закарпаття став Перший з'їзд Народних комітетів, що відбувся 26 листопада 1944 р. Адже від його рішення залежала майбутня доля Закарпаття.

Після вигнання німецьких окупантів та їхніх угорських союзників радянська військова адміністрація не поновила діяльності довоєнної чехословацької влади, посилаючись на те, що Закарпаття залишалось прифронтовою зоною.

Розгортання руху за возз'єднання Закарпаття з УРСР у складі СРСР відбулося в умовах присутності військ Червоної армії.

Після здобуття Закарпаття Червоною армією відбулася крайова партійна конференція, що 19 листопада 1944 р. за активної участі радянських політпрацівників проголосила створення Комуністичної партії Закарпатської України, яка очолила процес возз'єднання з УРСР. У містах і селах виникли партійні осередки, а в першій половині листопада 1944 р. сформувалися окружні та міські партійні комітети.

Головним завданням комуністів у цей час стало просування якомога більше своїх представників у новостворені органи влади – народні комітети. Представництво у народних комітетах встановлювалася в залежності від кількості мешканців населеного пункту – від 9 до 36 членів.

Вирішення питання возз'єднання покладалося на загальний представницький орган Закарпатської України – з'їзд народних комітетів. Ще 8 листопада 1944 р. міська управа Ужгорода звернулася з листом до Мукачівського і Хустського окружних народних комітетів з ініціативою створити оргкомітет з підготовки і скликання з'їзду. Пропозиція отримала схвальну підтримку. Організаційний комітет створено 19 листопада 1944 р. в Мукачеві, коли проходила конференція комуністів. Тут же визначилися з місцем і датою проведення з'їзду – м. Мукачево, 26 листопада 1944 р. Чітко визначеного представництва делегатів від міст і сіл на цей з'їзд не було: по 1–2 осіб від малих сіл, до 3–4 і більше від великих.

Підготовка з'їзду проходила в умовах, коли край був ще зоною воєнних дій. Зацікавленою стороною в цьому процесі виступило командування 4-го Українського фронту, а безпосередньо курували член Ради фронту генерал-полковник Л. Мехліс і начальник політвідділу 18-ої армії полковник Л. Брежнев. На міських і сільських мітингах обирали представників на цей форум. На з'їзд прибули 663 делегати. Вважалося, що 1 делегат мав представляти 1000 жителів Закарпатської України. За соціальним складом – 258 селян, 178 робітників, 172 представники інтелігенції, 55 ремісників і торгівців. 243 були членами

Комуністичної партії, або 36,6%. Серед делегатів з'їзду були представники різних національностей: українці, угорці, росіяни, румуни, словаки, німці, євреї. Делегатами з'їзду стали 15 жінок.

До Мукачева з окремих, навіть віддалених, сіл делегати прибували пішки, на підводах чи велосипедах. Частина делегатів прибула в Мукачево на потягах і військових автомашинах.

Число запрошених гостей сягнуло 126 осіб. Серед них – 7 командирів й учасників партизанських з'єднань.

У роботі з'їзду взяли участь представники командування Червоної армії на чолі з начальником 7-го відділу політичного управління 4-го Українського фронту полковником С. Тюльпановим і начальником політвідділу 18-ої армії полковником Л. Брежнєвим. До речі, 2 листопада 1944 р. Л. Брежнєву було присвоєне військове звання генерал-майор. Крім того, в залі засідання було десятки співробітників НКВС, які долучилися до організації з'їзду.

Вранці 26 листопада 1944 р. Розпочалася реєстрація делегатів у фойє кінотеатру «Зірка», який пізніше отримав назву «Перемога». Поряд знаходилося приміщення, де розміщався штаб Народної дружини Закарпатської України, яка охороняла роботу з'їзду. Цю почесну місію доручили старшокласникам гімназій, учительської семінарії та торговельної академії, які були дружинниками. О 14 годині розпочав свою роботу Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України. Відкрив з'їзд голова Мукачівського народного комітету М. Драгула. На з'їзді прозвучали доповіді П. Сиви «Визволення Закарпатської України від німецько-мадярських окупантів», І. Туряниці «Про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» та «Про наділення селян, робітників і службовців землею та лісом». Було обрано Народну Раду Закарпатської України. Про ідею возз'єднання говорила низка делегатів: О. Тимко, Ф. Повхан, В. Фущич, П. Чизмар, Г. Туряниця, М. Кухар, М. Будаї, В. Половка та ін.

Делегат-комуніст з Волового (нині Міжгір'я) Д. Тарахонич зачитав текст Маніфесту про возз'єднання, зокрема з такими словами: «Настав радісний історичний день для Закарпатської України. За допомогою героїчної Червоної

Армії скинуто німецько-мадярське іго. Покладено кінець багатовіковому пануванню маляр і всіх чужоземців на іконних українських землях Закарпатської України... Вся історія Закарпатської України говорить, що наш народ позбавлений національної незалежності, перебуваючи віками в рабстві, загине, коли залишиться в межах чужої держави. Або возз'єднання з Радянською Україною і національне відродження, або гніт, безправ'я і поступове вимирання народу Закарпатської України».

В одноголосно схваленому з'їздом рішенні йшлося:

«1. Возз'єднати Закарпатську Україну з своєю великою матір'ю Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини.

2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу з волі народу на території Закарпатської України.

4. Уповноважити і зобов'язали Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» .

У ДАЗО зберігається проект Маніфесту про возз'єднання. Судячи зі стилістичних правок зроблених у ньому, можемо припустити, що писався він російськомовною особою. Про це свідчить вживання термінів «Австро-Венгрії» (виправлено на «Австро-Угорщини»), «венгерського рабства» (виправлено «мадярського рабства»), «венгерським фашистам» (виправлено «мадярським фашистам»), «німецько-венгерським імперіалістам» (виправлено «німецько-мадярським імперіалістам»), «Тур'я Пасеки» (виправлено «Тур'я Пасіці»). У «чистовому» варіанті Маніфесту подеколи проскакують русизми: «ісконних українських землях», «розвал лоскутної Австро-Угорської монархії», «спроби народу добитись своєї національної незалежності нещадно подавлялись».

Як вважають дослідники, це може свідчити про те, що писався маніфест безпосередньо в Москві, десь у кабінетах ЦК ВКП(б), і був надісланий до Києва

для перекладу на українську мову. Цієї думки притримується доктор історичних наук І. Поп, який в архівах Москви виявив примірник маніфесту російською мовою.

Маніфест про возз'єднання є безперечно найважливішим документом в усій подальшій історії краю. На думку доктора історичних наук І. Гранчака: «Автори документу – переконані українофіли, які добре знали історію України й Росії, проросійську і проукраїнську орієнтацію слов'янського населення Закарпаття». Аналізуючи зміст документу він припустив, що авторство маніфесту належить не уроженцю Закарпаття, а вченому чи ідеологічно-му працівникові з Києва чи Москви. Із текстом знайомилися попередньо Л. Брежнєв, Л. Мехліс і М. Хрущов, який очолював КП(б)У.

Можемо погодитися з твердженням, що тодішнє народне прагнення співпало з імперськими зовнішньо-політичними устремліннями СРСР. Місцеві комуністи в день проведення з'їду ще сподівалися, що возз'єднавшись з УРСР, Закарпатська Україна отримає автономію. Про це свідчить підготовлений для схвалення з'їздом «Тимчасовий конституційний закон Закарпатської України», який так і залишився без розгляду. Були відхилені також пропозиції декількох окружних делегацій, що схвально ставилися до возз'єднання, але пропонували провести плебісцит з цього приводу. Комуністи бажали здійснити возз'єднання в найкоротші терміни і без можливих ризиків.

Відразу ж після з'їзду в краї розгорнулося роз'яснювальна кампанія. 29 листопада 1944 р. Народна Рада Закарпатської України видала спеціальне розпорядження. В ньому йшлося:

«1. У всіх урядових приміщеннях Закарпатської України (канцеляріях Народних комітетів, урядів всіх ресортів, урядів державних і приватних підприємств і установ, шкільних приміщеннях і т. п.) має бути на найкраще виднім місці вивішений Маніфест І З'їзду делегатів Народних Комітетів Закарпатської України.

2. Вивішений Маніфест має бути прикрашений рамками або іншим достойним способом (вишивками, орнаментами і т. п.).

3. Маніфест має бути вивішений аж до відкликання» .

Одночасно розпочали збір підписів під текстом маніфесту. На велелюдних зібраннях мешканці краю схвалювали рішення з'їзду.

Нерідко комуністи спекулювали на цій темі, наприклад, прив'язали питання про возз'єднання з вирішенням земельного питання. А проведення земельної реформи на Закарпатті, де більшість складала селяни, які страждали від безземелля і малоземелля, мало ключове значення. Однак через кілька років аграрна реформа на Закарпатті була здійснена у більшовицькому варіанті – у вигляді суцільної колективізації.

Протягом кількох місяців маніфест підписало близько 250 тис. осіб, тобто майже все доросле населення краю. Хоча рух за возз'єднання був інспірований Москвою, проте отримав масову підтримку. Це засвідчив чехословацький міністр Ф. Немец, який аж ніяк не був прихильником возз'єднання акції. У телеграмі від 29 грудня 1944 р. він повідомив президента і уряд Чехословаччини: «Рух на Підкарпатській Україні за відрив від республіки і приєднання до Радянського Союзу у нинішній його фазі потрібно рахувати рухом народним і стихійним».

На порядку денному постало питання юридичного оформлення положень маніфесту. Отож у Москві 29 червня 1945 р. Укладено Договір між СРСР і ЧСР про Закарпатську Україну. Стаття 1 гласила: «Закарпатська Україна... возз'єднується в згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін, з своєю споконвічною батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки». Ця подія з обох сторін була оцінена як історична і справедлива. Укладення договору позитивно сприйняли і керівні кола післявоєнної Угорщини.

Ґрунтовну оцінку Акту возз'єднання дала газета «Радянська Україна» від 30 червня 1945 р.: «І дарма, що населення це було підрізане від основної маси українського народу високими горами, бар'єрами штучно проведених державних кордонів, дарма, що воно було оточене з усіх боків сильними ворогами – воно

стало на шлях мужньої боротьби. І у цій боротьбі знайшло свій порятунок. Воно зберегло себе, як частину українського народу. Воно зберегло свою мову. Воно зберегло свої традиції. Воно зберегло свою волю до повернення в рідну сім'ю. Його підтримувала в цій боротьбі тверда віра в те, що брати на сході пам'ятають про нього, прийдуть до нього на допомогу». 22 листопада 1945 р. договір ратифікували Національні збори ЧСР, а 27 листопада – Президія Верховної Ради СРСР. 22 січня 1946 р. у складі УРСР була створена Закарпатська область.

Свідок подій, пізніше американський вчений В.Маркус, оцінюючи акт возз'єднання, зазначив: «...в 1945 році ми нарешті об'єдналися, увійшли до однієї держави, зміст і форму якої ми не любили, але дочекалися нарешті, того, що всі були під однією стріхою, в одному отчому домі. Ніякі національні орієнтації, що позначилися на нашому народному організмі не спинили природного розвитку саме до української свідомості і до поняття єдиної української політичної спільноти». Втім, констатував один з кращих знавців новітньої історії Закарпаття А. Пушкаш, «противники історичного акта про возз'єднання ще й сьогодні намагаються знайти які-небудь аргументи або лазівки(здебільшого «юридичного» характеру), які, на їх думку, підтвердили б тезу про «неправомочність» включення Закарпатської України до складу УРСР». Ці дві цитати засадничого характеру якнайкраще підсумовують ключові аспекти історичного феномену – найвизначнішої події в усій історії Закарпаття.

3.2. Сталінські репресії як інструмент радянзації Закарпаття 1944-1953 рр.

Відразу ж після вигнання німецько-угорських військ з території Закарпаття, наприкінці жовтня 1944 р. у краї наступили кардинальні суспільно-політичні, соціально-економічні, етнокультурні та релігійні зміни. Упродовж невеликого за тривалістю періоду 1944–1950 рр. тут відбулися невідворотні процеси. Серед найвагоміших надбань цього періоду, відзначимо возз'єднання Закарпаття з іншими українськими землями в складі Української РСР. Проте саме тоді в

регіоні політично-примусовими методами місцевими комуністами і центральними компартійно-державними органами СРСР і УРСР розгорнулося цілеспрямоване насадження радянської моделі політичних і соціально-економічних відносин, господарювання та адміністративно-директивного управління. Окрім різноманітних агітаційно-пропагандистських заходів впливу на місцеве населення, дієвим інструментом радянзації стали репресії.

Сучасні дослідники відзначають, що протягом цього незначного за тривалістю історичного періоду Закарпаття пережило два радикальні перевороти. Спочатку – превентивну радянзацію 1944–1945 рр., яка здійснювалася руками керівництва Народної Ради Закарпатської України (далі НРЗУ) за чіткими інструкціями різних «спеціалістів» та за присутності військ Червоної армії і органів державної безпеки СРСР. Головним завданням цього періоду було організовано провести «возз'єднання» Закарпатської України з УРСР (СРСР).[25]. Не слід забувати, що ще не завершилася радянсько-німецька та Друга світова війна, і на європейському континенті тривали запеклі бої. Нагадаємо, що до 29 червня 1945 р., часу підписання договору між СРСР і ЧСР про Закарпатську Україну, ця територія (під назвою Підкарпатська Русь) була складовою частиною Чехословаччини. Ратифікація договорів парламентами двох держав відбулася аж у листопаді 1945 р.

А згодом – періоду радянзації краю в умовах Закарпатської області як складової адміністративної частини УРСР (СРСР) з 1946 р., із поширенням і застосуванням радянського законодавства, яке, нерідко «заднім числом», застосовувалося стосовно мешканців краю. Цей період збігся із пізнім сталінським правлінням. Відзначимо, що радянзація Закарпаття відбувалася найпізніше з-поміж інших регіонів, ба навіть порівняно з рештою західних областей України, а тому радянська держава вже набула неабиякого досвіду здійснення репресій.

На початку 1990-х рр., після здобуття Україною незалежності, посилювався інтерес дослідників до тоталітарного минулого. Причиною цього стало розсекречення документів центральних державних архівів, архіву ЦК Компартії

України, місцевих партійних комітетів, окремих матеріалів архівних підрозділів вже колишнього Комітету державної безпеки УРСР, публікація спогадів колишніх в'язнів ГУЛАГу. Для відновлення історичної справедливості держава скоординувала дослідницьку діяльність вчених. 6 квітня 1992 р. Верховною Радою України ухвалено спеціальну постанову № 2256-XII «Про підготовку багатотомного науково-документального видання про жертви репресій на Україні»[6]. 11 вересня 1992 р. постановою Кабінету Міністрів України № 530 була утворена Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

На початку 2000-х рр. побачило світ двотомне науково-документальне видання «Реабілітовані історією. Закарпатська область».

У книзі першій опубліковано результати дослідження про масові політичні репресії у довоєнні та післявоєнні роки (1920–1950), подано короткі біографічні відомості про репресованих жителів Закарпатської області[28]. У другій – вміщено архівні документи, які розкривають формування системи державного терору на території області, описані методи роботи радянських спецслужб, оприлюднені спогади репресованих радянською владою.[29]. У розділі «Біографічні нариси» описані трагічні долі громадських та політичних діячів періоду Карпатської України, письменників і літературознавців, журналістів, різних конфесій священників та ін.

Перша хвиля репресій радянської влади проти мешканців Закарпаття розпочалися ще задовго до входження території до складу Радянського Союзу (1939–1941). Причиною стали масові втечі закарпатців від угорської окупації в пошуках кращої долі до СРСР. Затриманих звинувачували у нелегальному переході угорсько-радянського кордону, засуджували, переважно рішеннями позасудових органів (т. зв. «трійок») і ув'язнювали. Нагадаємо, у березні 1939 р. Угорщина окупувала Карпатську Україну, дійшовши до вершини Карпатського хребта з південно-західного боку, створивши, таким чином, спільний угорсько-польський кордон. А у вересні 1939 р. Радянський Союз в результаті

«визвольного походу» забрав західноукраїнські землі від Польщі, і підійшов до гірських перевалів Карпат із північно-східного схилу.

Друга хвиля репресій відбулася відразу після вигнання угорсько-німецьких військ, у період Закарпатської України (1944–1945), проходила паралельно із «возз'єднавчими» процесами (стосувалася в основному політиків та активних діячів Карпатської України, осіб, які співпрацювали з угорською окупаційною адміністрацією). У цей період здійснено репресії за національною ознакою проти місцевих угорців і німців.[15].

Третя хвиля репресивної політики СРСР торкнулася краян, невдоволених радянізацією (1946 – початок 1950-х рр.). Більшість справ стосувалася звинувачень у різновидах антирадянщини, антиколгоспної агітації, засуджувалися священники греко-католицької церкви за відмови «возз'єднання» з РПЦ, ухилення від «призовів» молоді на навчання в школи ФЗН, «неправильних» висловлювань під час виборчих кампаній, ба, навіть, розповідь анекдоту.[7].

Майже відразу після звільнення Закарпаття від німецько-угорських окупантів (28 жовтня 1944 р.), і далеко до завершення процесу возз'єднання Закарпатської України з Україною, на території краю активно розгорнуло свої репресивні дії управління контррозвідки «СМЕРШ» 4-го Українського фронту.

На середину 1945 р. військовим командуванням та контррозвідкою «Смерш» сформовані списки «антирадянських контрреволюційних елементів»: угорських терористів (345 осіб), членів «Карпатської Січі» (38 осіб), таємних агентів угорської поліції (21 особа), членів Руської національно-автономної партії (79 осіб), службовців поліції Карпатської України (262 особи), членів партії Українського національного об'єднання (УНО) (88 осіб), службовців жандармерії (154 особи)[16].

Уже в листопаді 1944 р. в Хусті був заарештований колишній міністр Карпатської України Ю. Бращайко, на початку грудня – командант «Карпатської січі» Д. Климпуш, міністр Карпатської України Е. Бачинський, голова УНО Ф. Ревай та інші активісти. Їх відправили в табори для роботи на заводах і шахтах Донбасу. 15 травня 1945 р. у Празі арештували колишнього президента

Карпатської України А. Волошина (помер 19 липня 1945 р. в Бутирській тюрмі м. Москва)¹¹⁰⁷, міністрів його уряду С. Клочурака (засуджений на 8 років), Ю. Перевузника (засуджений на 8 років), М. Доли-ная (засуджений на 5 років).

Радянська держава намагалася викоринити з пам'яті земляків згадки про Карпатську Україну та її президента Августина Волошина.

Про «важкі» будні роботи Управління контррозвідки СМЕРШ довідуємося з книги Н. Синевирського «Смерш (Рік в країні ворога)». В ній він описує структуру, завдання та методи роботи п'яти управлінь контррозвідки у 1944–1945 рр.

У період Закарпатської України громадян судили військові трибунали 18 армії 4-го Українського фронту, прикордонних військ Міністерства внутрішніх справ Закарпатського округу та Прикарпатського військового округу, особливі наради та спеціальний суд при Народній Раді Закарпатської України (НРЗУ).

Репресії у вигляді депортацій та інтернування торкнулися і угорського та німецького населення, яке проживало в краї. Відправною точкою стала постанова військової ради 4-го Українського фронту за № 0036 від 13 листопада 1944 р. в якій йшлося: «Провести реєстрацію всіх військовозобов'язаних осіб у віці від 18 до 50 років німецької та угорської національності які проживають в цей час на звільненій території Закарпатської України, а також всіх чиновників і службовців угорської поліції і жандармерії, які залишились на звільненій території Закарпатської України»[8].

У підсумковій довідці начальника військ НКВС з охорони тилу 4-го Українського фронту відзначено, що з 18 листопада до 16 грудня 1944 р. військами НКВС було затримано і відправлено на збірні пункти військовополонених 22 951 осіб, з них 14 202 солдати, сержанти і офіцери, які проживали у тилкових населених пунктах, і 8 564 чоловіків – «військовозобов'язаних» угорської, німецької національностей віком від 18 до 50 років.[13] Додатково, окремою військовою акцією, 13–14 грудня 1944 р. війська НКВС провели в Закарпатті «операцію з вилучення німців-чоловіків віком від 18 до 50 років» в округах, де найбільш компактно проживало німецьке населення

краю – Свалява, Мукачево, Севлюш, Хуст, Рахів, у результаті якої «вилучено і направлено на пункти військовополонених 292 чол.».

Друга хвиля депортації німецького населення розпочалася в останні дні Закарпатської України, безпосередньо перед утворенням Закарпатської області (створена 22 січня 1946 р.). 15 січня 1946 р. народний комісаріат внутрішніх справ СРСР видав розпорядження № 1034 про масову депортацію із Закарпаття осіб німецької національності. На основі нього близько 2 тисяч німців виселено в Тюменську область.

Отже, упродовж 1944–1946 рр. У радянські табори, за приблизними підрахунками дослідників, відправили від 25 тис. до 30–50 тис., закарпатських угорців-чоловіків віком від 18 до 50 років.

В 1946 р. в умовах Закарпатській області, було виявлено і виселено ще 2 670 закарпатських німців, яких вивезли до Сибіру, головним чином в Тюменську область на лісорозробки.

Із утворенням Закарпатської області «ворогів народу» відшукували органи народного комісаріату (згодом міністерства) внутрішніх справ (НКВС-МВС) та державної безпеки (НКДБ-МДБ). Саме в другій половині 40 – на початку 50-х рр. в Закарпатті за так звану «антирадянську» та «антиколгоспну» агітацію, український буржуазний націоналізм, поширення антирадянських листівок, плакатів, гасел, створення підпільних антирадянських молодіжних організацій було засуджено сотні юнаків і дівчат середніх шкіл, педагогічних училищ і технікумів, студентів Ужгородського державного університету і простих мешканців краю.[9].

На сьогоднішній час дослідниками виявлено понад 30 таких організацій і груп, які діяли на Закарпатті. До них можна віднести організації «Смерть» в Ужгороді, «Безробітну партію» і «Воля» у с. Великі Лучки Мукачівського району, «Зорю Підкарпаття» у Виноградіві, «Спілку визволення Закарпаття» і «Нескорена юність» у Мукачеві і у селах Мукачівського району, організації і групи в Хустському педучилищі і середній школі № 1, «Смевор» в с. Невицьке

Ужгородського району, «Молода гвардія» в Берегові, «Шольом» («Сокіл») у Берегові і Берегівському районі та інших.[33].

Радянські слідчі нерідко вдавалися до необґрунтованих звинувачень, фальсифікацій, а судові органи – до винесення безпідставних вироків молоді. В деяких справах прямо вказується те, як радянські органи самі підсиляли до молоді своїх агентів, щоб ті, своєю чергою, провокували необізнану молодь в створенні антирадянських організацій.

Архівні документи свідчать, що населення Закарпаття доволі стримано поставилося до колективізації.[17]. Радянська держава, разом з агітацією та пропагандою колгоспного ладу, активно використовує й репресії. Одним із напрямів боротьби стала ліквідація «куркульства». На місцевому рівні складаються списки куркульських господарств. Як не дивно, їхнє число в області від 1946 до 1950 р. суттєво не зменшилося – із 2 134 до 1 978, хоч їх безперервно викорінювали. Перелом стався із завершенням колективізації, коли у 1950–1952 рр. зі списків куркулів виключили 543 осіб. Але станом на 1 січня 1953 р. у «Списках...» залишилось ще 954 господарства.

Акції протесту проти політики колективізації на Закарпатті найперше проявилися через опір натуральним поставкам сільсько-господарської продукції (с. Антонівка), неправомірні дії влади приорганізації колгоспів (В. Лучки, Пушкіново, Сокирниця), розорювання селянських наділів технікою МТС, які мали відійти до новоствореної артілі (с. Угля, Великий Бичків). Часто такі виступи переростали у «бабські» бунти, мали місце підпали колгоспних споруд, будинків активістів, розправи над головами колгоспів, сільських рад (Гукливе, Угля, Ясіня, Чорний Потік, Ключарки). Держава застосовувала репресії. Так, 29 липня 1949 р. повстали мешканці с. Ірлява Ужгородського округу, потім четверо з них отримали по 8–10 років таборів. У с. Добронь того ж округу масовий безлад супроводжувався погромом і охопив понад 500 осіб. Його припинив прикордонний загін.

Разом з колективізацією з 1947 р. в Закарпатській області розпочинається процес «добровільно-примусово» направлення молодь краю на навчання до шкіл

ФЗН.[10]. Цим влада намагалася вирішити кілька важливих питань: позбутися потенційно незадоволеної колективізацією молоді та активно долучити область у виконання загальносоюзного народногосподарського плану, що стосувалося відбудови промисловості. Молодь Закарпаття віком 16–19 років планово «призивалась» в школи ФЗН та направлялась у вугільну промисловість тодішніх Сталінської та Ворошиловградської (нині Донецької та Луганської) областей.[19]. Тільки за період з 1947 до 1949 року з Закарпатської області в школи ФЗН по лінії обласної ради депутатів трудящих і облвійськкомату уже було відправлено 12 тис. чоловік призовного контингенту.

Торкнулися репресії й духовенства. Й. Сталін аж ніяк не хотів допустити, щоб в СРСР існували чисельна греко-католицька церква центр якої перебував поза впливом СРСР.[1] Тому після ліквідації греко-католицької церкви на західноукраїнських землях у 1946 р. У радянського режиму вивільняються руки для того, щоб те саме здійснити і на Закарпатті. Щоправда, єпископ Теодор Ромжа всіляко протривав цьому. Тому у жовтні 1947 р. радянське керівництво, руками НКВСників вирішило його вбити. Далі методами погроз, шантажу окремих греко-католицьких священиків, прямого адміністративного тиску, заборонаю реєструвати греко-католицькі общини радянській владі у 1949 р. на десятиліття все ж вдалося заборонити цю церкву.[26].

Упродовж 1948–1949 рр. органами радянської влади було остаточно ліквідовано структуру греко-католицької церкви на Закарпатті. Із січня 1949 р. розпочалися масові шантажі і арешти греко-католицького духовенства.

У лютому 1949 р. було заарештовано найвище керівництво греко-католицької церкви Закарпаття О. Хіра (1 лютого) і М. Мурані (16 лютого).

За підрахунками дослідників, із загальної кількості 315 священиків, які були в єпархії перед початком репресій, 140 перейшли до православ'я, 175 репресовано. Більшість із них отримали по 25 років ув'язнення. 93 загинули в радянських тюрмах та концтаборах, 19 залишилися на засланні.

Не минули репресії комуністичної влади і православних священиків. За підрахунками науковців, досліджуваний період було заарештовано та засуджено

за різними, часто надуманими звинуваченнями, 10 представників православного духовенства.[11].

Торкнулися репресії й закарпатської інтелігенції.[18]. У 1948 р. За надуманими звинуваченнями на 25 років ув'язнення засуджено закарпатського письменника і перекладача Андрія Патруса-Карпатського (1917–1980). Звільнення письменника з-під варти відбулось у період реабілітації жертв політичних репресій в колишньому СРСР (1956).

Під пильний погляд радянських каральних органів потрапили 173 «підозрілих» вчителів-емігрантів, складений директором Закарпатського обласного державного архіву 14 серпня 1948 р. і направлений до УМВС і УМДБ. У 1951 р. агентурна робота 5-го відділу УМДБ серед інтелігенції виглядала так: агентурних справ – 0; справ-формулярів – 58; облікових справ – 8; ПАР – 14; агентів – 23; таємних інформаторів – 201.

У 2016 р. науковцями Ужгородського університету методами анкетування та вибіркового інтерв'ю проведено опитування респондентів в усіх районах Закарпатської області, стосовно історичної пам'яті населення краю про перші радянські роки. Загалом опитано 200 осіб віком від 44 до 90 років (середній вік опитаних 76 років): 86 чоловіків і 114 жінок.

Три питання стосувалися збереження у пам'яті населення відомостей про репресивну політику радянської влади. 55 % опитаних відповіли, що знали про переслідування, 18 %, що репресій зазнали їх рідні і близькі. 83 % негативно оцінюють релігійну політику радянської влади. 35 % чули про репресії проти угорської національної меншини.

Отже, на основі архівних документів, праць сучасних дослідників та свідчень очевидців, можемо стверджувати, що масові репресії, здійснювані комуністичною владою проти місцевого населення, соціальних груп, окремих національностей, представників релігійних конфесій, стали дієвим інструментом радянської Закарпаття.[30]. Перших переслідувань зазнали закарпатці, які в пошуках кращої долі втікали від угорської влади до Радянського Союзу (1939–

1941). Вони затримувалися прикордонниками, отримували звинувачення в нелегальному переході кордону і в більшості випадків отримували по 3 роки ВТТ.

У період Закарпатської України (1944–1945), СМЕРШем були заарештовані, а згодом засуджені політики та активісти Карпатської України (1938–1939), прихильники угорського режиму (1939–1944), водночас репресії, у вигляді депортацій та інтернування, торкнулися тисяч закарпатських угорців та німців.

У Закарпатській області завершального періоду сталінщини (1946–1953) репресії застосовувалися проти українського національного руху (зв'язки з ОУН-УПА, створення підпільних організацій), до проявів антирадянщини відносили поширення листівок антирадянського змісту (чи прямих закликів про вихід з СРСР), спротив населення політико-господарським (колективізація) чи різного рівня виборчим кампаніям (1946, 1947, 1950, 1951, 1953) чи радянському зразку уніфікації релігії (ліквідація греко-католицької церкви).[20]. Окрім рішень судових органів, радянська влада оперувала різними позасудовими органами, що чинили розправи над безвинними людьми, порушували норми судочинства та конституції. Також здійснювались примусові «призови» молоді на навчання до шкіл ФЗН.

13 березня 2018 р. парламент ухвалив нову редакцію Закону «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років».

ВИСНОВКИ

В історії кожного народу є події епохального значення, які відіграли вирішальну роль в його долі.

Для закарпатців такою подією стало возз'єднання краю з Українською РСР у складі СРСР. У Маніфесті про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР, прийнятому I з'їздом Народних комітетів 26 листопада 1944 р. та в Договорі між СРСР і Чехословацькою республікою від 29 червня 1945 р. було особливо підкреслено економічну, політичну і культурну спільність цих споконвічних українських земель, яка сягає в глиб віків.

Ідея єднання Закарпаття з українськими землями визрівала на власному ґрунті і прозвучала ще в середині XIX ст. В ході рефолюції 1848-1849 рр. закарпатська інтелігенція на чолі з А. Добрянським склала петицію до австрійського уряду з вимогою об'єднання «Руських коронних областей» (Східна Галичина, Буковина і Закарпаття) в єдине адміністративне ціле.

Однак після поразки революції «весни народів» австрійський уряд відмовився у задоволенні цього прохання. Проте ця вимога мала історичне значення – закарпатці офіційно заявили про своє бажання єднатися одноплемінниками на схід від Карпат.

Активним поборником цієї ідеї виступив відомий будитель і просвітитель Олександр Духнович ще в 1850 році.

Ідеєю єднання нашого краю із суміжними українськими землями наполегливо працювала наукова і громадсько-політична думка другої половини XIX-початку XX ст.

У 1860-х рр. вона зробила якісний крок вперед – виникло загальне твердження про приналежність закарпатських русинів до східнослов'янських народів і сформовано чітке обґрунтування їхньої генетичної спорідненості з українським народом.

Цю ідею розвивали й обґрунтовували А. Кралицький, А. Дешко, О. Митрак, Ю. Жаткович та інші відомі діячі краю другої половини XIX – на початку XX ст.

Після розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 році розгорнувся масовий національно-визвольний рух за створення власних національних держав.

Цим скористалася патріотично налаштована інтелігенція Закарпаття, яка вирішила розв'язати історичне завдання ввійти до складу України.

Рішення було юридично сформовано на Всезакарпатських зборах у Хусті 21 січня 1919 р.

В одноголосно прийнятому рішенні вказується «Всенародні збори угорських русинів-українців з дня 21 януара 1919 р. висказують зеднанє всіх русинів-українців с комітатів Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Скіш и Убауйторна и прирученє русинами- українцями заселених земель до Соборної України, просят, шоби нова держава при виконанню сеі злуки уляднила особливе (окремішне) положенє угорських русенов-українцов. Для того всенародні збори заявляють, що руський народ Угорщини Х Закон про руську країну, данний во Будапешті з року 1918 го не презнають законом, бо застав без его волі заступництва народу.»

Складні політичні обставини склалися так, що Закарпаття (Срібна Земля) за Сен-Жерменським договором 10 вересня 1919 р. було включено до складу новоутвореної Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь.

Потрібно було ще 20 років упертої боротьби за її здобуття, а з годом і проголошення незалежної Карпатської України 15 березня 1939 р.

І хоча ця спроба закарпатців на жаль, закінчилася невдачею, вона зміцнила в них віру в неминучість торжества історичної справедливості.

14-15 березня 1939 р. майже 40-тисячне угорське військо на лінії фронту утримували 2 тисячі напівозброєних січовиків та добровольців – студентів Севлюшської учительської семінарії, Хустської гімназії, Мукачівської торговельної академії.

Близько 80 молодих хлопців загинуло, повторюючи подвиг своїх побратимів під Крутами.

Почалися масові репресії з боку угорської окупаційної влади.

Після визволення краю з-під угорської окупації наприкінці жовтня 1944 р. вже 26 листопада цього ж року – в Мукачеві відбувся I з'їзд Народних комітетів, делегати якого одногосно прийняли Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР.

Це було реалізовано укладенням у Москві 29 червня 1945 р. Договору між СРСР і ЧСР про Закарпатську Україну.

Акт з обох сторін було оцінено як історичний і справедливий.

22 січня 1946 р. у складі УРСР було утворено Закарпатську область.

Таким чином край знову повернувся в лоно східнослов'янського українського етносу, від якого насильно був відірваний протягом століть.

Актуальність даного дослідження полягає також у необхідності розвінчування тверджень сучасних теоретиків неорусинства, які ставлять під сумнів належність краю до України.

Вони всіляко заперечують закономірність політичних процесів, що тут місце в 1918-1919 роках, і, особливо, наприкінці 30-х років, роблять спробу довести, що ідеї самостійності Карпатської України та возз'єднання Закарпаття з Україною були принесені ззовні, зокрема з Галичини.

Варто підкреслити, що на фоні широкого, масового, українського за характером національно-визвольного руху на Закарпатті у воєнний та післявоєнний час, жодного факту про існування хоча б однієї організації у русинському (тобто, як окремого народу) руслі не знайдено.

Пояснення може бути єдиним – закарпатці були пройняті українством, належністю до української нації, пройняті українською ідеєю.

Глибинного сприйняття інших національних ідей, зокрема "русинської", серед них не було. Це засвідчує її химерність.

Нікому із наших краян боротися за штучну, химерну "русинську" ідею і в голову не приходило.

Метою даного дослідження є усвідомлення того, що завдяки активній діяльності окремих громадсько-культурних діячів, товариств, українських політичних партій поступово зростала національна свідомість жителів краю,

які, фактично пройшли своєрідну еволюцію від угорських русинів до закарпатських українців, самоусвідомлення своєї ідентичності, до ідеї політичного єднання з усім українським народом.

З'ясування цієї проблеми має незаперечне науково-пізнавальне значення.

Невелика гілка українського народу, одержавши матеріальну і моральну підтримку української еміграції, здобула можливість в пеній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба проводити формування української державності.

Такої можливості не мали українці, які знаходилися під тоталітарними режимами в СРСР, у складі Польщі та Румунії.

Тема виникнення і формування українського національно-визвольного руху в Закарпатті, Карпатської України, визволення і возз'єднання краю стала особливо актуальною в час російської військової агресії проти нашої Батьківщини.

Дана магістерська робота є скромним доповнення наукової діяльності відомих закарпатських науковців, які упродовж декількох десятиліть займалися дослідженням феноменів зародження національного руху та україно-закарпатського державотворення.

Серед них – М. Вегеш, С. Віднянський, О. Довганич, П. Федака, М. Токар, С. Федака, О. Хланта, В. Худанич, В. Шандор, О. Пагіря, М. Делеган, Р. Офіцинський та багато журналістів, літературознавців, мистецтвознавців, музейних працівників, бібліотекарів, закордонних дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацярків Б. Українська греко-католицька церква і радянська держава (1939-1950). Львів. 205. с 199-200.
2. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ; 204. С 371-380.
3. Володимир Піпаш. Гуцульська Республіка — унікальна сторінка державотворення . Голос України, 11 лютого 2009 р
4. Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Збірник наукових праць / За ред. В.В. Карпова, В.І. Горелова, І.В. Мороза. – Київ, 2010. – с 769
5. Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929-1939) // Сучасність, - 2001.
6. Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Ужгород, 2003
7. Довганич О. Переслідування громадян радянським тоталітарним режимом.
8. Довганич О., Корсун О. Акція командування 4-го Українського фронту і військ НКВС по затриманню та ізоляції військово зобов'язаних угорців і німців Закарпаття. Реабілітовані історією. Закарпатська область: у 2 –х кн.. Ужгород, 2003.кн.1.с.57-58.
9. Довганич О. Антирадянські молодіжні організації. Наш рідний край. 1998. №3.с.26.
10. Довганич О., Хланта О. Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за анти радянську пропаганду у військових частинах. Реабілітовані історією. Ужгород. 2003. кн.1. с.101
11. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті в умовах радянської влади (1945-1961 рр.).
12. Закарпатські угорці і німці інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955: зб. архів. Матеріалів. Ужгород. 2012. с. 780.
13. Куценко К. О. Визволення Закарпатської України Радянською Армією (вересень - жовтень 1944 р.) /К. О. Куценко. // УІЖ. – 1970. – № 6. – С. 12-17

14. Калура О. Волошин Августин. Політична енциклопедія. Ужгород. Гражда. 2005.
15. Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 44-88-х рр ХХ ст.. Ужгород. 2004. с.142.
16. Міщанин В. Так ламалися долі репресованих Закарпатців. Ужгород. 2018. С.363-382.
17. Міщанин В. Аграрна політика на Закарпатті. с. 65.
18. Міщанин В. Радянська Закарпаття. 1944-1950 рр. Ужгород. 2018. с.271-275.
19. Міщанин В. Закарпатська молодь в школах ФЗН: навчання чи змушена міграція. Кишенів. 2008. №3-4. с. 125.
20. Міщанин В. «Статті і стихи націоналістического характера». Матеріали міжнарод. наук. конференції. Ужгород. 14.-15 березня 2019 р.
21. Михайло Кабалюк. Гуцульська Республіка, 1992.
22. Магочій, П.: Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород 1994.
23. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України / В. Маркусь. – Київ, 1992. – С. 47.
24. Нариси історії Закарпаття. (1918-1945). Ужгород. -1995.
25. Постановление военного совета 4-го Украинского фронта 13 ноября 1904 года № 0036.
26. Пагиря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949). Архів КДБ. 2014. С. 481-482.
27. Пушкеш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918-1945 рр. «Европа». 2006. – с. 564.
28. Реабілітовані історією. Закарпатська область. 2 кн. Ужгород. 2003. кн.1. с. 788.
29. Реабілітовані історією. Закарпатська область. 2 кн. Ужгород. 2004. кн.2. с. 800.
30. Сенько І. Репресовані анекдоти. Новини Закарпаття. 1988. 24 жовтня. с.12.

31. Сливка Ю. Ю. Гуцульська Республіка . Енциклопедія історії України. Київ. Наукова думка 2004 р.
32. СТЯПКО, І.: Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939). Ужгород 2012.
33. Ферков О., Штерр Д., Ферков К. Радянізація Закарпаття в історичній пам'яті. В історичній пам'яті сучасного населення краю. Ужгород. 2018. с.13-14.
34. ФЕРЕНЦ, П.: Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки ХХ століття. Мукачево.2005.
35. Федака С.В. Августин Волошин: коротка біографія. Ужгород. Гражда. 2005.

ДОДАТКИ

Додаток А

Степан Клочурак – організатор Гуцульської республіки

Очільники Гуцульської республіки

Учасники
гуцульського повстання та визвольного походу на Сигіт у січні 1918 року

Августин Волошин – президент Карпатської України

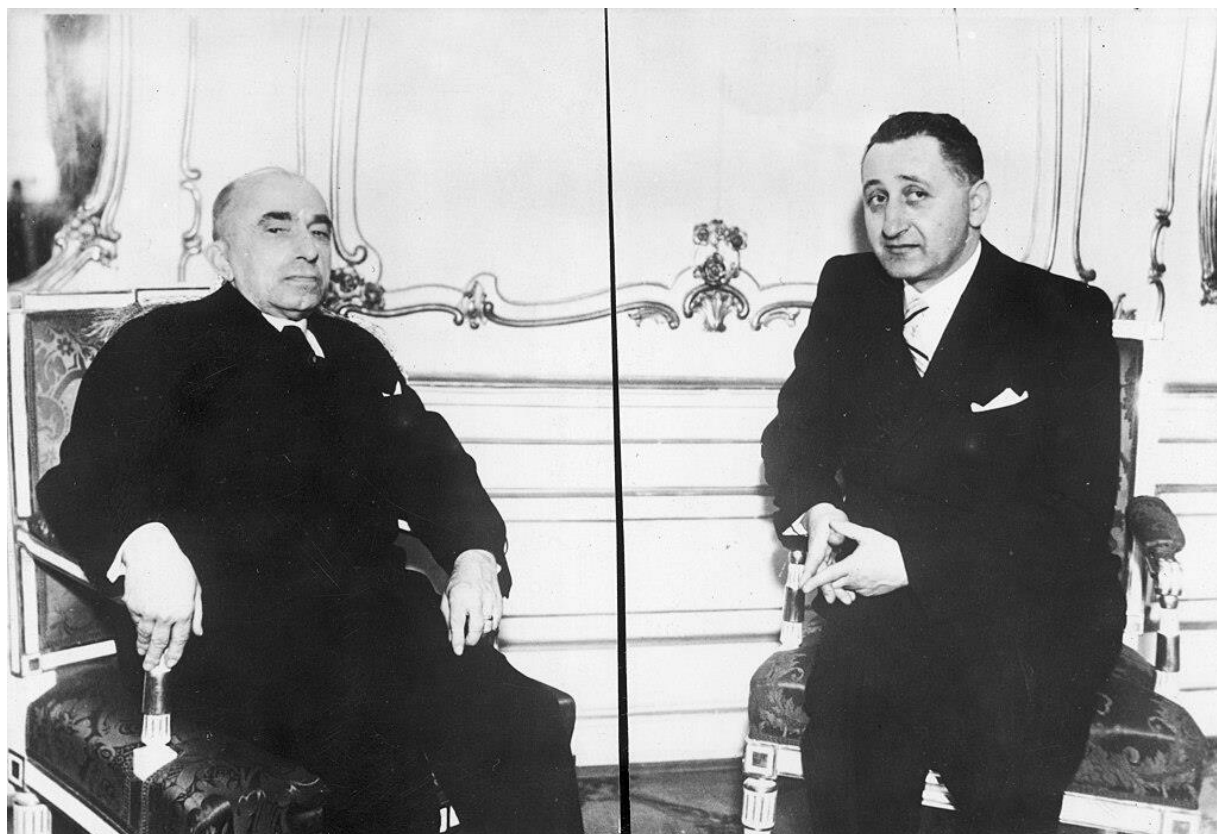

Члени Сойму

Міністр Карпатської України

Степан Ключурак з президентом Чехословаччини Емілем Гахою. 1939 рік.

Карта Карпатської України

